

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра етики, естетики та культурології

**ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ
УКРАЇНСЬКИХ МІСТ (1991-2022)**

**Transformations Of Cultural Landscapes
Of Ukrainian Cities (1991-2022)**

**Кваліфікаційна робота за спеціальністю
034 «Культурологія»
Освітнього ступеня «магістр»**

Рекомендовано до захисту:

Завідувач кафедри: Маслікова І.І.

**Студентки II курсу
спеціальності 034 «Культурологія»
денної форми навчання
Гладкої Анастасії Геннадіївни
Anastasiia Hladka**

**Науковий керівник:
Павлова Олена Юріївна
доктор філософських наук,
професор кафедри етики, естетики та культурології
КНУ ім. Тараса Шевченка**

О. Павлова

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Концептуалізація культурного ландшафту в культурологічних дослідженнях міста	7
1.1. Генеза та розвиток культурологічних досліджень міста у XX – поч. XXI ст. 7	
1.2. Поняття та класифікація культурних ландшафтів міста.....	20
РОЗДІЛ 2. Культурні координати соціальної взаємодії у просторі міста	26
2.1. Знаково-символічна система у трансформації культурних ландшафтів міст.....	28
2.2. Он-лайн спільноти як чинник культурної трансформації міста	31
РОЗДІЛ 3. Мапування культурного ландшафту міста як прийом культурологічного дослідження	38
3.1. Досвід мапування культурного ландшафту українських міст	38
3.2. Аналіз та моделювання культурного ландшафту міста методом креативного мапування	46
ВИСНОВКИ.....	53
ЛІТЕРАТУРА	59

ВСТУП

Актуальність. Актуальність нашого дослідження зумовлюється зростанням темпів роботизації праці, збільшенням кількості вільного часу у міських жителів та потребою перегляду організації культурно-дозвіллевих практик. Ми вбачаємо, що робота також актуальна в контексті реалізації цілей сталого розвитку ООН 2016-2030, і спрямована на реалізацію цілі «Сталі міста та громади» (Sustainable cities and communities) [37, с. 83], оскільки культурний ландшафт формує культурно-дозвіллевий та туристичний потенціали міста, а його аналіз і моделювання дозволяє провести ревізію пам'яток історії та культури. До того ж, аналіз культурного ландшафту міста сприяє стимулюванню розвитку культурних і креативних індустрій завдяки вивченню ринку послуг і розваг в сфері культури, визначенню недоліків наявних і потенціалу створення та розвитку не сформованих досі сфер індустрій.

Додатково ми прагнемо актуалізувати тему функціонування культурного ландшафту міста та розглянути можливість змін для роботи в умовах карантинних заходів, оскільки доступ до культурних інституцій забезпечує роботою велику частину населення, зменшує рівень суспільної напруги через обмеження пересування та впливає на рівень ВВП країни.

Культурний ландшафт міста утворюється комплексом таких складових: архітектурний ансамбль та публічні простори, об'єкти історико-культурної спадщини, культурні і креативні індустрії, медіа. Сукупність усіх складових зумовлює можливість функціонування культурного ландшафту міста, але потребує зовнішніх агентів – активних споживачів і споглядачів.

Культурний ландшафт міста функціонує у постійному процесі трансформації, та комплексні дослідження його особливостей – відсутні. Окрім цього, характер трансформації докорінно змінюється в 2020 році, тому що культурні і креативні індустрії стали найбільш вразливою сферою економіки через посилені карантинні заходи, впроваджені для боротьби з пандемією

коронавірусу SARS-COV-2. Культурні і креативні індустрії забезпечують культурними послугами суспільство та забезпечують його культурно-дозвілєву функцію, тому очевидними є триваючі значні трансформаційні процеси і в культурному ландшафті Києва та інших міст. Тож на сьогодні є актуальним дослідження, яке передбачає культурологічний аналіз трансформаційних процесів та оцифрування культурних ландшафтів міст.

Під час війни з Росією в Україні, особливо на сході та півдні, було зруйновано та окуповано культурні інституції та цінні історичні пам'ятки. Це наносить непоправну шкоду культурним ландшафтам України, тому варто активно розробляти програми заходів післявоєнного відновлення. Важливим чинником теперішнього часу мапування територій України стало утворення містозахисних оф-лайн та он-лайн спільнот, а також волонтерських та інших типів самоорганізації українських громадян, чий героїчний та іноді трагічний досвід також має стати подальшою перспективою дослідження.

Ступінь наукової розробки теми. Урбаністичні студії класично представлені соціологічними школами: німецькою (М. Вебер, Г. Зіммель), а також американською (Л. Вірт, Р. Сеннет). Проте, культурологічний дискурс за тематикою та методологією значно розширює це проблемне поле. Дослідження ґрунтується на роботах представників герменевтики (Фрідріх Шлейєрмахер, Вільгельм Дільтей, Ганс-Георг Гадамер та Поль Рікер), семіотики (Юрій Михайлович Лотман, Умберто Еко, Скотт Леш, Юлія Тихєєва), постструктуралізму (Ролан Барт, Жак Дерріда, Жиль Дельоз, Фелікс Ґваттарі), урбаністики (Ед Соджа, Фредерік Джеймісон, Ганна Макферсон), філософії постмодерну (Жан Бодрійяр). Ці дослідження не стосуються безпосередньо культурного ландшафту міста, але впливають на становлення даної проблематики.

Тема культурного ландшафту частково розкривалася в дослідженнях психологічного простору Гаррі Трайандіса, Юджина Рохберга-Гальтона, Сари Докінз, Гелен Кемпбелл Пікфорд, Соф'ї Нартової-Бочавер, візуальної

антропології Бенджаміна Коупа, Неріюса Мілерюса, Ольги Блекледж, Ольги Бойцової, аналізу трансформації дозвіллевих практик Нейла Бреннера, Ольги Бойко, Людмили Скокової, трансформації міського знаково-символічного простору Барбари Боссак-Герbst, комунікативної теорії соціальних мереж Катерини Настоящої. Важливими базовими теоріями, на яких заснована методологія нашої роботи, є наукові розробки Ернста Кассіра, Мануеля Кастельса, Арнольда Гойнбі, Толкотта Парсонса.

Об'єкт дослідження – культурний ландшафт міста в контексті культурологічних досліджень.

Предмет дослідження – базові форми трансформацій культурних ландшафтів українських міст як одиниці культурологічного аналізу.

Мета роботи полягає в культурологічному дослідженні трансформації культурного ландшафту українських міст, викликаних сучасними змінами в культурі повсякденності.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких **завдань дослідження:**

- 1) описати процес концептуалізації культурного ландшафту в культурологічних дослідженнях міста;
- 2) визначити культурні координати соціальної взаємодії у просторі міста;
- 3) проаналізувати методи мапування культурного ландшафту міста.

Наукова новизна курсової роботи полягає в науковому аналізі процесу трансформації культурного ландшафту міста, удосконаленні методології вивчення культурних ландшафтів міст, впровадженні сучасних технологій досліджень міст, що допомагає науковцю обійти метод польових досліджень.

Практичне значення роботи – використання наукового доробку для розробки культурних мап міст, моніторинг яких дозволяє відстежити модифікації в реалізації культурних практик та трансформацію культурних

ландшафтів міст. Це також дозволить коригувати трансформаційні процеси та відбудувати зруйновані пам'ятки.

Методи дослідження:

- загальнофілософський метод застосований для адекватного опису концепції культурного ландшафту та дійсності, яку вона під собою має;

- загальнонаукові методи: узагальнення, аналіз та опис було застосовано в роботі з використаною літературою, культурологічними теоріями міст 2 пол. ХХ – ХХІ ст.; методи аналізу та пояснення – в дослідженні чинників трансформації культурного ландшафту міста; в роботі з методологією дослідження використовуються методи пояснення та класифікації.

Дипломна робота спирається на загально-наукові методологічні орієнтації об'єктивності та історичності.

Структура дипломної роботи: вступ, 3 розділи з 2 підрозділами кожний, висновки, список використаної літератури. Обсяг роботи – 66 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Концептуалізація культурного ландшафту в культурологічних дослідженнях міста

1.1. Генеза та розвиток культурологічних досліджень міста у XX – поч. XXI ст.

Поняття культурного ландшафту є одним з об'єктів досліджень антропології простору, яка входить в сферу міждисциплінарних досліджень. Культурологія досліджує в першу чергу візуальні та культурно-дозвілєві практики міста.

В ході підготовки теми дослідження, ми прийшли до висновку, що поняття дозвілля (ми визначаємо це поняття як вільний (не пов'язаний з роботою) час, який необхідно спеціально організовувати та заповнювати) з'являється саме в міській культурі. До появи міста такої потреби просто не виникало. Міська культура починає формувати інституціоналізовані культурно-дозвілєві практики, які в подальшому стають основою культурного ландшафту міста.

Окрім того, функціонування культурних ландшафтів і, власне, їх дослідження стають можливими в епоху постмодерну, коли місто стає відкритим публічним простором і відбувається дедиференціація функцій міста. При вивченні функціонування міст, нами було помічено, що в премодерну та модерну епохи міста мали свою виробничу специфіку та їх часто можна було умовно розділити за функціями, які вони виконують чи то стратегічно (транспортно-розподільча, науково-освітня), чи то за особливостями природного ландшафту і розташування (курортно-оздоровча). Тобто окрім вироблення на внутрішньоміський ринок, жителі міста спеціалізувалися на постачанні специфічної продукції назовні та утворювали мережу продуктово-грошового обміну. Зокрема, таким чином встановлювалися міжкультурні зв'язки.

Часто також місто (в основному – міста центрального значення) було розділене плануванням на індустріально-виробничу, адміністративну та спальну

зони. Отже, модерне місто – це диференційованість публічного і приватного, яка веде за собою структурування сталих місць за значимістю. Так, в театрі, кафе, університеті нерухомість тіла є домінантою свідомості над тілом, а отже екзальтація почуттів до афектів – це необхідність для індустрії розваг.

Сталі інституціоналізовані культурно-дозвіллі практики були оформлені в високою культурою і були доступні лише заможним щаблям суспільства, тому ми вважаємо, що культурні ландшафти міст до епохи постмодерну та появи явища популярної культури знаходяться на стадії формування.

Окрім цього, на процес становлення культурного ландшафту впливають світоглядні настанови. Модерні настанови насичені філософією раціоналізації (як простору, так і приватного життя), а тому модерністський рух – завжди раціональний та з кінцевою метою. В його координатах не може йтися про рух заради руху як священного творення спільноти, а тому мета створення міських спільнот і соціуму загалом опосередкована калькулятивним розрахунком економічної доцільності цього утворення. Власне, саме тому максимізація швидкості руху в просторі міста потребує геометричної вивіреності його вулиць і не-лінійності руху заради руху як в лабіринті премодерного та постмодерного міста.

Культурний ландшафт міста формується тоді, коли людина може дозволити собі вільне пересування в міському просторі, що не залежить від раціональних потреб. Простіше кажучи, людина починає знаходити шляхи проведення дозвілля за межами дому, і з'являється потреба організувати та впорядкувати культурно-дозвіллі практики в публічному просторі міста. Так виникає потреба в мапуванні міського простору, його організації не лише за економічними показниками, а й соціальними.

З розмиттям засновків індустріального суспільства, втрачається необхідність в раціоналізації руху, вона переходить від людини до машини, яка забирає на себе потребу в вивіреності та розрахунку економічних зисків. Людина

ж отримує разом з тим вільний час і свободу вибору його проведення. Отже, постмодерний рух та роботизація (коли людина потрібна навіть не для контролю, а лише для налаштування машини) виносять на порядок денний свободу та дераціоналізацію руху людини. Вони, в свою чергу, потребують від міста як місця організованого перебування людини в просторі та здійснення нею публічних практик такої організації простору, яка б конституювала та могла передбачити такі моделі людської поведінки, які не піддаються раціональному поясненню. Культурні практики в публічних просторах міста покривають цю потребу як найбільш творчий та де-раціоналізований прояв людської діяльності.

В період пізнього модерну, в процесах роботизації праці, появи вільного часу та зручних засобів пересування, формуванні масової культури, функціональні рамки знімаються. Залишається тенденція неоднорідності простору, проте населення міста, незалежно від рівня доходів та соціального положення, потребує появи локальних культурно-дозвіллевих практик, які в свою чергу формують культурний ландшафт міста. Ці процеси в історії культури ми починаємо спостерігати з другої половини ХІХ ст., і вони супроводжуються тим, що місто стає фоном та об'єктом зображення в мистецтві: література і театр використовують місто як місце подій та описують життя містянина (Ф. С. Фіцджеральд «Великий Гетсбі» 1925 р., В. Підмогильний «Місто» 1928 р.), живопис зображує міський пейзаж (К. Моне «Будівля Парламенту в Лондоні» 1902 р., Т. Шевченко «Костьол у Києві» 1846 р.), театральні постановки розгортаються в місті і для городян (І. Стравінський «Петрушка» 1911 р., Х. Бенавенте-і-Мартінес «Гра інтересів» 1907 р.), а архітектура обслуговує потреби міських забудов та підлаштовується під процес урбанізації.

Створення кінематографу потребувало нових технологій, актуальних сучасникам екстер'єрів, героїв та сценаріїв, тому можна вважати, що саме зі створенням цього жанру мистецтво як автономне художнє поле «оселяється» в місті, фактично все культурне життя переходить з простору приватних садиб в міський простір. Ці явища в сфері мистецтва зумовлюють нове осмислення міста,

яке спочатку відбулося через пізнання та чуттєве сприйняття, а згодом отримало відгук у філософів та науковців.

Однією з перших і визначних інтерпретацій міста є знаково-символічна та семіотична. Вперше до неї підійшла теорія і методологія герменевтики. Ключовим поняттям з точки зору цих досліджень є «розуміння». Воно стосувалося прихованого значення культури і сенсів, які не розкриваються безпосередньо, але які пізнаються з допомогою текстів і знаків, що наповнюють простір міста. І хоча ця школа не вивчає безпосередньо культурний ландшафт та проблему міста, вони впливають на становлення досліджень з цієї теми і вивчають людину в міському просторі.

Отже, місто та міський простір в герменевтичному розумінні постають та розглядаються як текст. Він оточує людину, вписує її в історичну епоху та культурний контекст, а також пов'язує з минулими історичними процесами. Таким чином, місто розглядається як герменевтичне коло, вперше описане Фрідріхом Шлейєрмахером. Місто – це фрагмент тексту, який співвідноситься з твором відповідно «колу», але в той же час місто і є твір, власне історична епоха, і те, що формує духовне життя автора. Саме через таке сприйняття важливість значення набула міська архітектура, що, в свою чергу, приводить до сконцентрованості дослідників культурних ландшафтів на візуальній складовій та архітектурі міста. Такий підхід в 2005 році був названий Ганною Макферсон «центризмом унаочнення» (від англ. «ocular-centrism»), в своєму дослідженні вона критикує виключно сенсорне сприйняття та інтерпретацію «зовнішньої оболонки» - архітектури [63].

Але в логіці досліджень герменевтики, наприклад, згідно Гансу-Георгу Гадамеру, архітектура організовує простір і охоплює інші форми уяви, твори пластичного мистецтва, орнаментику [7]. На його думку, лише архітектура надає місце уявленню поетичної творчості, музики, міміки та танцю. Гадамером розкривається першочергова ознака сучасного йому суспільства – зникнення з порядку денного поняття «далечінь» та демократія засобів пересування. Звідси,

сутність процесів урбанізації полягає в міграції та пересуванні людини. В порядку денному жителя міста відбувається зміна у вигляді витіснення стабільного та нерухомого, на зміну приходять мобільність та легкість руху.

Дослідження Поля Рікера було першим для представників герменевтики, в якому місто характеризується як текст і порівнюється з наративом. За Рікером, місто – це сконструйований та водночас геометричний простір, а також простір, що фіксує місце проживання та призначене для пересування. Він робить висновок, що сконструйований простір в будь-якому випадку являє собою систему розташування для найважливіших життєвих інтеракцій [27].

Розповідь (наратив) і будівля (місто), на думку Рікера, здійснюють один і той самий вид запису, перша – в часовій протяжності, друга – в твердості матеріалу. Кожна нова будівля вписується в міський простір, як розповідь – в середовище інтертекстуальності [27].

Отже, міська архітектура ХХ ст., як і література, опиняється в рамках інтертекстуальності. Інтертекст пронизує всі елементи міста, яке не могло не бути складником широкого культурного контексту, він є вписаним в нього безрозмірно. Нами визначено, що цьому також сприяє глобалізація, місто вже не є локалізованою та відокремленою структурою, де відображається наратив національної культури. Навпаки, місто стає середовищем співіснування, завершеною «вавілонською вежею» для всіх епох і народів. Наші думки підкріплюються ствердженням Рікера, що в місті, як і в тексті, присутні відсилки, алюзії та цитати; воно існує за рахунок міст та архітектурних споруд, які передували йому: місто зіштовхує в одному просторі різні епохи, відкриваючи погляду історію смаків та культурних форм, яким вдалося відстояти себе з плином часу. І, як підкреслював сам Рікер, саме в умовах урбанізму краще видно роботу, яка здійснюється часом в просторі [27].

Оскільки місто постає перед нами як місце візуальної та вербальної дії, його можна водночас бачити та читати. Виявлення скритого пласту тексту міста

здійснюється в сукупності з семіотичним підходом. Тобто, якщо герменевтика досліджує внутрішні аспекти тексту, то семіотика акцентує увагу на зовнішніх його структурах. Отже, першочерговість в семіотиці має поняття знаку, а місто досліджується як знакова система.

Ю. М. Лотман визначив місто як цілісний культурний організм, який має своє обличчя, де зберігається виражений в архітектурі «дух», тобто система архітектурного символізму. «Дух» міста – це його контекст та загальна структура. Така структура як архітектурний простір, на думку Лотмана, завжди є семіотичною. Кожен елемент архітектурного простору неминуче намагається «дорости» до ансамблю через те, що він вплетений в міський контекст, який в свою чергу наповнений культурними діалогами. Таким чином, місто та його архітектурний простір – це завжди ансамбль [20].

За Лотманом, ансамбль – це «органічне ціле, в якому різноманітні та самодостатні одиниці виступають в якості елементів деякої єдності більш високого порядку: залишаючись цілим, робляться частинами; залишаючись різними, робляться схожими» [20, с. 213].

Також Лотманом було розмежовано дві сфери міської семіотики: місто як простір і місто як ім'я. Останнє розглядається як міфологема, яка конструюється через історичну спадкоємність і знаковість, втілювану в релігійній і політичній тенденціях. Щодо простору Лотман стверджує, що місто знаходиться в подвійному відношенні до Землі, що його оточує. Воно може бути ізоморфним державі, а також її уособлювати, бути нею в дещо ідеальному сенсі. Також місто може бути антитезою державі [20, с. 220].

В першому випадку місто споруджене як храм, посередник між землею та небом, стає центром та займає центральне положення відносно інших поселень. Наприклад, місто-Рим втілювало в собі всю велич Римської Імперії та було центром не лише географічним, адміністративним, але і культурним, історичним, торговим тощо. Таке місто – концентричне.

Протилежність концентричного міста – ексцентричне. Такі міста розташовуються буквально «на краю» культурного простору держави і часто в складних природних умовах, тому постійно ведуть боротьбу з природою, «окультурюють» її. Навколо таких міст концентруються есхатологічні міфи, передбачення про загибель, ідеї приреченості, напередвизначеності та влади стихій. Прикладами такого міста є Константинополь і Санкт-Петербург [20, с. 225].

Лотман також визначив, що поселення стає містом лише тоді, коли воно переходить через грані історії. Місто повинно мати своє минуле, адже неможливо створити його ні з чого. Місто, таким чином, в семіотичному підході Лотмана визначається як казан різновлаштованих та гетерогенних текстів і кодів, що належать до різних мов та рівнів. Воно складається з елементів, які виступали в якості кодових програм, постійно та наново генеруючих тексти історичного минулого [20, с. 247].

Таким чином, критерієм, який відрізняє місто від інших видів поселень є семіотичний поліглотизм. Саме цим інструментом місто протистоїть часу. Отже, на нашу думку, Лотман підводить нас не лише до вивчення семіотичних шарів, що йдуть з минулого та зберігаються в історії міста, а й до дослідження мультикультурного мегаполісу як визначного явища глобалізованого світу.

Ще одне дослідження з семіотичним підходом належить Умберто Еко. Він розглядає місто в контексті знакової системи архітектури, в рамках цього було виведено поняття архітектурного знаку [41].

Архітектурний знак – це означаюче (формальна сторона знаку), означуваним (смісловий зміст знаку) якого є його власне функціональне призначення, що піддається змінам в ході історичного процесу [41, с. 79].

Міський простір – це неосяжна сукупність означаючих та означуваних, де кожен об'єкт набув множини значень. Місто стає місцем дії різноманітних комунікаційних кодів, а міська архітектура лиш виходить з наявних

архітектурних кодів, але спирається на інші коди, що не є власне архітектурними та відштовхуючись від яких споживач розуміє сенс архітектурного повідомлення.

Звідси розуміється, що архітектура надає форму тому, що їй не належить (наприклад, такі види зв'язків як соціальні, просторові, культурні), адже все це може мати місце та назву навіть якщо не існувало б жодної архітектури. Можемо підвести підсумок, що, за У. Еко місто може існувати без архітектури. Місто і архітектура – не статичні структури, а підвладні історичному процесу, як пише Еко «жодна створена архітектором форма ніколи не зможе протистояти тому, щоб події пішли якимось інакше, ніж передбачалося» [41, с. 91].

Отже, на думку Еко, при будівництві міста потрібно враховувати постійно мінливий факт комунікації, передбачати майбутній соціально-історичний контекст [41, с. 92].

Юлія Тихєєва розділяє систему міста на природну та штучну. Так, природні знаки вказують на місто як на точку географічного простору, а штучні утворюють сукупність символів, які зрозумілі всім або лише посвяченим, як то ім'я, соціальне значення, протиставлення іншим поселенським чи соціальним структурам. Однак помічено, що ця дихотомія схильна до редукування, оскільки місто – це хаотичний простір, де простий розподіл на природність та штучність неможливий [35].

Нові передумови для формування і подальшого вивчення культурного ландшафту міста були сформовані з переосмисленням міста та урбанізації як проблеми тексту в філософії постструктуралізму. В цих дослідженнях чітко простежується лінія переходу від модерних студій до філософії постмодернізму.

В одній з інтерпретацій відходу від модерну прийнято вважати, що перехід до постмодерну пов'язаний з архітектурою міста. Так, в американському Сент-Луїсі 15 червня 1972 р. було підірвано модерністський жилий комплекс «Pruitt-Igoe», побудований за планом архітектора Мінору Ямасакі, - ця дата і вважається

смертю модернізму та початком відліку епохи постмодернізму. На думку сучасників події, архітектура міста відтоді повинна набути нового вигляду [44]. Ми вважаємо, що теза не є актуальною в українських реаліях, оскільки міська архітектура і сьогодні залишається в своїй більшості модерністською.

Американський архітектор Чарльз Дженкс бачить в архітектурі постмодернізму подвійне кодування: по-перше – засвоєння місцевих особливостей, традицій, комерційного сленгу вулиць, по-друге – іконографія, звернення до еліти, скриті метафори та цитати. В подальшому архітектура розглядалася як одна з форм мови. Так, Ролан Барт один з перших визначив частини міського середовища як слова, а саме місто як мовлення і нескінчений ланцюг метафор [2]. Можемо згадати тезу Лотмана про семіотичний поліглоїзм, вона чудово накладається на концепцію міста, задану Дженксом, та дає змогу зробити висновок, що житель сучасного міста, щоб декодувати міський простір повинен володіти багатоплановим комплексом знань з історії та культури, в іншому випадку місто не розкриває свій семіотичний та аксіологічний шари [12].

Ед Соджа та Фредерік Джеймісон присвятили свої дослідження місту в контексті постмодерністської культури. Ці дослідники належали до лос-анджелеської школи урбаністики, представниками якої ідеальним постмодерним містом розглядався Лос-Анджелес. Школа розглядає місто як поліцентричне, периферійне, нелінійне явище, як місце для індустрії розваг, своєрідне поле можливостей, в якому розвиток однієї частини капіталовкладень жодним чином не пов'язаний і не відображається на розвитку будь-якої іншої частини.

Ф. Джеймісон помітив в місті значимі процеси для постмодернізму. На його думку, архітектура є мистецтвом, що розташовується найближче до економіки. Актори економічних процесів мають «опосередковані зв'язки» з архітектурою, які проявлялися через замовлення архітекторам (вони вибудовують новий вигляд фірм та компаній) та в динаміці вартості землі. Капітал відображається в архітектурі, в знаковості споруд, де цей капітал

зберігається і концентрується. Прикладом цього явища є мода на дзеркальні споруди серед бізнес-центрів [57; 58].

Розвиваючи хід думок Джеймісона, ми прийшли до висновку, що постмодерн усвідомлюється через архітектуру тому, що де-диференційованість функцій та самої архітектури виявляє специфіку власне постмодерну. Диференційовані в модерному місті, часто розташовані в різних його частинах, кафе, університети, магазини, адміністративні заклади тощо, в постмодерну епоху розташовуються в одній будівлі. Тому в сучасну епоху не є актуальними стильові прийоми архітектури модерну, з типовими зразками та наперед визначеним функціоналом. Навпаки, вона повинна відображати де-диференційований характер того, що відбувається в інтер'єрах будівлі і мати унікальний екстер'єр, що попри це вписується в архітектурний ансамбль та навколишнє середовище.

Ед Соджа сформував шість ознак, які властиві постмодерному місту: 1) регіональне; 2) постфордистське (деіндустріалізоване); 3) світове; 4) дуальне (складається з поляризованих суспільств); 5) дисциплінуюче (містить в собі активно контрольовані місця); 6) споживацьке, «місто-симулякр». Під такі критерії підходив Лос-Анджелес, який на думку школи був типовим містом кінця ХХ ст [69-71].

Жан Бодрійяр в опозицію до лос-анджелеської школи урбаністики каже, що найкращим прикладом «нового» міста є Нью-Йорк. В останні десятиліття ХХ ст. архітектурна емблема капіталістичної системи змінюється з піраміди на перфокарту. Архітектура міста починає втілювати собою систему обчислення, а не конкуренції, як раніше: хмарочос вже не є обеліском, вони не конкурують один з одним в межах одного міста. Тепер місто розростається не лише по горизонталі, а й по вертикалі, як економічна система. Ми хочемо додати до тези Бодрійяра, що конкуренція між хмарочосами зберігається, але вона відбувається не в зовнішніх архітектурних формах, а в боротьбі за економічну велич:

успішність будівлі розкривається не в висоті та формі, а в тому, що в ній відбувається.

На наше переконання, архітектурне середовище міста відрізняється від інших об'єктів культури тим, яке місце посідає в економіці культури. Сам образ архітектури повинен відповідати стану та ладу економіки, викликам часу, в який створюється архітектурний об'єкт. Саме тому недоцільно забудовувати міста в стилі минулих століть, кітч полягає в тому, що інтер'єр та екстер'єр будівлі не об'єднані актуальним станом економіки культури та функціоналом будівлі, а протистоять один одному в стилі та функціях, а також наративах.

Яскравим прикладом такої дисгармонії є район Воздвиженка в Києві, який вводить в помилкові наративи щодо свого віку, історії та функцій. Як наслідок, маємо визнати, що така архітектура вводить в оману та підмінє культурні цінності на їх симулякр. Така забудова міста не збагачує його сенсами, не відповідає вимогам сучасної культурної економіки, натомість знецінює його культурний ландшафт.

Це також не можна назвати історичним цитуванням, адже під легендою місця немає жодних історичних даних щодо такого типу забудови. Тут ми хочемо підкреслити логіку символу архітектури, яка нерозривно пов'язана з рівновагою означник – означуване – референт, адже архітектурний символ не диференціює ці елементи.

Бодрійяр фактично доводить правильність наших думок щодо «обличчя» архітектури та її значення для економіки культури. Фактично, створення архітектурних симулякрів знецінює дух міста та позбавляє його сучасного вираження. Життя, що відбувається в інтер'єрі будівлі, не відповідає життю назовні, і позбавляє архітектурні екстер'єри пов'язаності з часом їх створення, внаслідок чого переслідуються помилкові наративи.

Отже, для Бодрійяра саме Нью-Йорк, а не Лос-Анджелес, був єдиним в світі містом, яке протягом своєї історії точно та в повному масштабі являє собою

сучасну форму систему капіталу, і при зміні цієї форми миттєво змінювався і він. Головним символом міської архітектури та втіленням його духу були дві башти World Trade Center (так само, як і модерністський жилий квартал «Pruitt-Igoe», побудовані Мінору Ямасаки), які уособлювали кінець конкуренції. Таким чином, кінець постмодернізму датується 11 вересня 2001 року, коли в результаті терористичного акту були зруйновані башти-близнюки. З їх ліквідацією світ нібито повернувся в епоху модерна, до «пірамідальних джунглів, де змагаються між собою хмарочоси».

Отже, постмодерне місто докорінно змінюється, і це також помічає Бодрійяр. Якщо раніше місто було переважно місцем виробництва та реалізації товарів, місцем промислової концентрації та експлуатації, то сучасне місто є переважним місцем виконання знаків.

Міське середовище Бодрійяр визначає як водночас і нейтральний, однорідний простір байдужості, і простір наростаючої сегрегації, міських гетто, відкинутих кварталів, рас, окремих вікових груп; простір, фрагментований розпізнавальними знаками, місто нібито «ув'язнюється» в знаці. Ув'язнення реалізується в плануванні міського житла, транспорту, дозвілля, культури, відбувається концентрування і усереднення людей за функціональною ознакою потреб [3].

Ще одна відмінна риса сучасного міста визначена в наявності потоку засобів масової інформації, що структурує численні міські гетто.

Постструктураліст Жак Дерріда осмислював місто не як текст, але як письмо. Він помітив, що міста давніх часів, які були центрами самі собі і припускали спілкування наживо, не потребували писемності. В сучасному світі ж ситуація складається навпаки, світова столиця потребує монополії писемності, адже її панування здійснюється через писемне слово у вигляді писаних законів, наказів і літератури [10].

Жиль Дельоз і Фелікс Ґваттарі уявляли місто в форматі подоби ризоми.

Циркуляція та цикли – основи існування будь-якого міста, яке визначається входами та виходами. Місто – це відкрита структура, лабіринт без центру. Необхідність в тому, щоб щось входило і виходило з міста, формує його кордони. Таким чином, в концепції Гваттарі і Дельоза місто є елементом детериторизації, воно може існувати лише вплетеним в мережу з іншими містами. Каталізаторами розвитку міста є вхід в цю мережу, наслідування циклу міського та дорожнього перекодування (і вже як наслідок - детериторизація), а місцева влада функціонує як акт вимушеної координації [9]. Отже, міста, за Гваттарі і Дельозом, – це точки-цикли будь-якого роду (наприклад, торгові чи духовні), що створюють контрапункт на горизонтальних лініях. Вони виробляють повне, але локальне, інтегрування від міста до міста.

Нами помічено, що на згадані вище дослідження проблематики міста, що відбулися в другій половині ХХ ст. вплинув лінгвістичний поворот. Процеси урбанізації трактувалися в герменевтичних, семіотичних, постструктуралістських теоріях з акцентом не на демографічні та соціально-економічні процеси, а процеси змін в знакових системах. Коріння постмодерністського трактування поняття «місто» лежить в герменевтичних дослідженнях. Феномен міста став розглядатись не з позицій логіки органопроєкції, а в структурі інтерпретацій та розуміння. Постмодерністський культурологічний дискурс трактує місто як сховище нескінченної маси знаків і символів, з множиною значень та інтерпретацій.

Це наближає нас до вивчення предмету культурного ландшафту, оскільки його складники формують «оболонку сенсів» міста.

Загалом ми помітили у постмодерністів ряд концептуальних рис міста: місто – це текст і наратив; місто повниться метафорами і саме є метафорою; місто – джерело всеохоплюючого символізму та знаковості; місто – це міфологема, що генерує нові міфи; місто – відкрита комунікативна система; розвиток і динаміка міста визначаються рухом капіталу й економіки.

1.2. Поняття та класифікація культурних ландшафтів міста

Одне з найбільш широких визначень ландшафту дає історична регіоналістика, в рамках якої терміном позначають «природний територіальний комплекс, що історично відокремився від інших природно-територіальних комплексів, має притаманне лише йому сполучення клімату й геологічної будови, зі взаємопов'язаними між собою рельєфом, водними ресурсами, флорою і фауною і який цим самим визначає економічні можливості відповідного регіону, зумовлює тип місцевого господарювання, характер міграційних процесів» [31].

Поняття "ландшафт" дає нам змогу реконструювати алгоритм самовизначення людини та спільноти, до якої вона належить, у її власному культурному просторі–часі. Культурний ландшафт формує поле культурної дії, в якій людина проявляє свою ідентичність та заявляє про себе як про члена певної соціальної групи. В умовах міста культурний ландшафт як вирізняє, так й уніфікує простір та архітектурні об'єкти; картографує простір для легшої орієнтації в множині культурних шарів. Очевидно, що рівень розвиненості та доступності складників культурного ландшафту впливає на імідж та сприйняття комфортності окремих районів.

На шляху формування власного культурного ландшафту, місто проходить низку історичних процесів, що також формують його культурне поле та контекст. До культурного поля міста ми включаємо: об'єкти історико-культурної спадщини, квартали національних меншин, міські легенди та міфи, загальноживані мови. Ландшафтні особливості є результатом багатогранного за своїми проявами процесу культурної еволюції, протягом якої міський простір збагачується сенсами та розгортається як численна кількість складників з різнобарвною та різношаровою історико-культурною характеристикою.

Культурний ландшафт міста представляється нами як визначальний критерій функціонування міської культури в ХХІ ст. Раніше цю функцію виконували товарно-ринкові відносини, культурне життя міста буквально розгорталося на ярмарках та ринкових площах, і це добре помітно в забудові старих європейських міст.

Ми вважаємо, що сьогодні міська культура розкривається в сукупності норм і цінностей міської громади, способі життя і менталітеті містян, і визначаємо її як сукупність визначних характеристик образу культурного життя міста, що вирізняють його з універсальних культурних процесів. На перший погляд здається, що дослідження міської культури в умовах глобалізації приречені на одноманітність та вияв лише спільних рис, проте на практиці ми виявляємо, що уніфікація неможлива завдяки історичному спадку та ментальності, на основі яких будується унікальна оболонка міста.

Ми переконані, що для забезпечення гармонійного та незалежного розвитку міста потребують дослідження та моделювання культурного ландшафту. Тому для ефективності та подальшого практичного використання ми розробляємо універсальну методологію дослідження, подальше її використання не має потребувати взяття до уваги особливостей розташування і розміру міста, рід зайнятості населення, економічної стабільності та добробуту, а навпаки, допомагає досягнути цю низку питань.

Особливості міста описуються «легендою» міста, що розкривається завдяки середовищу медій міста. До медій міста ми відносимо рекламні об'єкти, аудіо- та відео- інсталяції в публічних просторах, мапи та вказівники, туристичні маршрути та символіку міста. Вони розгортають оповідь про місто.

Отже, культурний ландшафт міста – це об'єднаний медіями та культурно-креативною функцією комплекс об'єктів, інституцій, публічних та громадських просторів, що формується впродовж розбудови міста та його подальшого функціонування. Характеризується переважною культурною цілісністю.

Ми визначаємо такі складові культурних ландшафтів міст:

- Архітектурний ансамбль та публічні простори – формують структурну архітектоніку та архітектурно-просторову єдність культурного ландшафту міста;
- Об’єкти історико-культурної спадщини – насичують простір наративами, міфами та історичним контекстом;
- Культурні і креативні індустрії – формують культурно-дозвілєві практики жителів міста (в цю категорію ми також включаємо працівників цієї сфери);
- Медіа – формують і поширюють наративи матеріальних складників культурного ландшафту міста та формують їх смислову єдність. Варто зауважити, що в рамках нашої теми публічними просторами вважаються не лише парки, алеї, площі, а й такі об’єкти, як театри, торгово-розважальні центри чи навіть громадський транспорт. Це зумовлюється широтою виміру співучасті людини в культурному житті міста та спільнот, що в ньому проживають. Ми підкреслюємо множинність спільнот у місті, оскільки «культурний поліглоїтизм» міста народжується саме через різношаровість людей, що в ньому проживають, зберігають традиційну культуру тощо.

Функцію публічного простору в залежності від обставин, потреб спільноти, соціального розшарування, може виконувати будь-що. У випадку низької розвиненості паркової інфраструктури, наприклад, якщо парк не облаштований базовими елементами дотримання безпеки, а музей або галерея, наявні в місті, не несуть відповідності культурним запитам спільнот, простором для спільних культурно-дозвілєвих практик стають навіть заправка, муніципальний ринок чи супермаркет. Ключовим критерієм в такому випадку є безоплатний доступ до простору. Отже, культурний ландшафт міста стає тим, що формує «обличчя» міста, його ідентичність та залучає містян до співучасті. З цього ми приходимо до висновку, що сукупність складових зумовлює

можливість функціонування культурного ландшафту міста, але вона все ж потребує зовнішнього агента – споживача, який також інтерпретує простір міста. Тому ми виокремлюємо ще дві додаткові складові:

- Активний споживач – купує продукти та послуги, які виробляє та забезпечує культурний ландшафт міста;
- Споглядач – перебуває в культурному ландшафті міста, пасивно споживає наративи, що поширюються медіями.

Перебування в культурному ландшафті міста також є формою його споживання, в процесі якого і відбувається вироблення міських спільнот. Отже, таким чином, культурний ландшафт міста залучає кожного до однієї з численних міських спільнот постмодерного міста. Його публічний простір не раціоналізує рух чи контролює його вектори, але вимагає від людини зовнішньої відповідності простору навколо, тому такою актуальною стає мода та відкриті вітрини магазинів, на яких ми можемо побачити «взірець» людини, що відповідає часу. Мода та медіа є тими явищами, які не дають культурному ландшафту міста застигнути в часі та постійно актуалізують його. Архітектура ж навпаки, зв'язує його з минулим та укріплює стійкість наративів міського простору.

Ми вважаємо, що в контексті історичного розвитку культурний ландшафт міст утворює багат шарову структуру, що зумовлює особливості розкриття його складників в медіа. Отже, ми виділили такі шари культурного ландшафту:

- Сакральний – об'єкти колективної пам'яті, релігійні пам'ятки, сакралізовані об'єкти природнього ландшафту тощо.
- Профанний – інші об'єкти історико-культурної спадщини, парки розваг, креативні індустрії тощо.

Таким чином, сакральний шар культурного ландшафту вимагає від людини обмеження свободи дій, дотримання певної форми одягу, звичаєвих законів і норм поведінки; профанний шар є сферою свободи дій, зумовлених лише суспільними нормами поведінки та законом країни перебування.

Релігійна хода є недиференційованістю архітектурно-ландшафтного комплексу та спільноти, і хоча її можна зустріти сьогодні, вона є модерною практикою: переслідує раціональну (в вимірі релігійного світогляду) мету та має чітку організацію руху. Окрім того, релігійна хода не лише прив'язується до сакрального шару, а й сакралізує міський простір для спільноти, що утворюється під час дійства.

Ми пропонуємо класифікувати культурні ландшафти міст за розташуванням центральних інституцій на:

- моноцентричні культурні ландшафти міста – визначаються концентрацією об'єктів культурно-дозвілдової діяльності в одному районі чи єдиним кластером креативних індустрій, наявні в маленьких містах та мегаполісах ідеологізованих країн;
- поліцентричні культурні ландшафти міста – формуються навколо двох і більше розкинутих містом визначних об'єктів культурно-дозвілдової діяльності, зустрічаються в більшості мегаполісів.

Чим більше місто і його населеність, тим активнішого розвитку вимагає його культурний ландшафт. І навпаки, культурний ландшафт міста функціонує лише для споживача і починає «просідати» в період занепаду економіки через низькі доходи суспільства, а також під час карантинних заходів, оскільки потребується безпосередній зв'язок з його складниками.

Не зважаючи на те, чи цілісний культурний ландшафт міста, чи розкиданий в міському просторі, визначну роль відіграють його складники та їх наративи. Адже, хоча місто – це простір створення будь-яких практик цивілізацій, але більш диференційовані форми культури здійснюються через окремі місця міста, а не через його ландшафт в цілому. Тож при плануванні культурного ландшафту міста, створенні нових його об'єктів і складників, необхідно брати до уваги кожен з наявних елементів та досліджувати наративи, що він виробляє. Окрім того, необхідно враховувати місце розташування складників, та намагатися

рівномірно задовольняти потреби міського населення в споживанні культурного продукту. Чим більш різноманітним є культурний ландшафт міста, тим яскравіше мозаїка, що складається з його складників і більш вираженим є імідж міста.

Необхідно розуміти, що місто не розкривається через фізичний простір, адже воно є складною системою, яку не побачиш одним поглядом. Саме тому слід йти містом, щоб його відчувати. Так розкривається нерозчленованість всіх культурних практик, які в свою чергу допомагають визначити ключові для міста локації. Власне через це символами міста в цілому є лише окремі місця, а не його атмосфера та культурне поле в цілому.

Окрім вищезазначеної класифікації, ми пропонуємо поділити складники культурного ландшафту на дитячу та дорослу культурні зони, а також відокремити нічні складники культурного ландшафту.

Нічне культурне життя є фактором економічного розвитку окремих міст і районів, наприклад, Лос-Анджелеса або Монако. Тому окремої уваги потребує питання поділу культурного ландшафту міста на елементи денної та нічної економіки. Ми вважаємо, що саме складники культурного ландшафту (окрім нічних клубів, кінотеатри, в тому числі під відкритим небом, культурні центри та інші об'єкти культурно-розважальної індустрії) мають потенціал для розвитку нічної економіки в містах. Заохочення їх роботи в пізній час стимулюватимуть споживання культурного продукту, розвиток нічних культурно-дозвіллевих практик та зріст долі креативних індустрій у ВВП країни.

РОЗДІЛ 2. Культурні координати соціальної взаємодії у просторі міста

Незважаючи на постійні трансформаційні процеси, які супроводжують функціонування культурного ландшафту міста, до етапу воєнних дій його вирізняла монументальність та стійкість, які спиралися на міський архітектурний ансамбль, та все ж багато в чому обумовлені особливостями соціальної психології та культурної взаємодії людини.

Для нас є важливим те, що суттєва матеріальна складова культурного ландшафту міста формується не офіційними пам'ятками, а місцями, про які містяни згадують, оповідаючи про «свій район» і «своє місто». Саме ці точки на мапі культурного ландшафту міста є найбільш стійкими та найменш піддаються трансформації взаємодії з ними та їх сенсових навантажень. Першочергові причини особливостей людської взаємодії у культурному ландшафті міста пояснює концепція про психологічну власність і привласнення, яка отримала поширення в психології ХХ ст., тому актуальним в контексті нашого дослідження є звернення до психології. Методи та підходи цієї науки в культурологічному дослідженні дозволяють нам розкрити суттєвий пласт взаємодії людини з культурним ландшафтом міста та обґрунтувати складність процесів трансформації останнього.

Територіальна поведінка тварин вивчається етологією в польових дослідженнях. Вона є стійкою та генетично зумовленою, спрямована на вибудовування помітної для інших чіткої межі перебування (зазвичай тварини роблять це з допомогою міток, запахових чи візуальних, або вокалізацій тощо). Людська ж спільнота визначає культурні детермінанти, які дозволяють розділити оточуючих на близьких і не-близьких їй соціально і психологічно. І хоча ми можемо стверджувати, що такий прояв людини, як наскальний живопис і графіті теж є різновидом візуальних міток ареалу перебування [28], все ж в людській діяльності це явище набуває культурних ознак, розвивається в площині

мистецтва та врешті решт є проявом творчого потенціалу людини, не зумовленим інстинктами.

Таким чином, територіальність людини стає не біологічним, а культурним виміром та зміщується в символічне поле дії та взаємодії. Територіальна поведінка людини є частиною її менталітету та обумовлюється переважно законодавством і соціокультурними показниками, встановленими на території проживання або перебування людини та в спільноті, частиною якої вона є.

Якщо ж глибше дослідити людську територіальність та «мітки», залишені людиною на своїй території, найпримітивнішою формою цього є тегінг (від англ. tag – мітка), що зародився як базова форма сучасних графіті в США в 60-х роках ХХ ст. (в Україні це явище поширилося лише в 90-х роках ХХ ст.). Він є найближчою до тваринної візуальною міткою, яку лишають графіті-художники на території своєї діяльності та є індивідуальним проявом людини, втіленням її персонального стилю малювання тощо.

Варто зазначити, що психологічна власність вперше широко теоретизувалася для західної культури і базується на властивій їй індивідуалістичній передумові, що володіння є частиною вираження самості [48]. Сара Докінз та її співавтори стверджують, що досліджень про те, як культура впливає на психологічну власність, бракує. Вони припускають, що колективна психологічна власність схильна виникати в більш колективістських культурах, а індивідуальна психологічна власність сильніша в індивідуалістських культурах [52].

Так в Україні протягом ХХ ст. переважала колективна власність над простором, що було обумовлено переважаючою ідеологією комунізму. Тому сьогодні для культурології, так само як для психології, є надзвичайно актуальним дослідження трансформації ставлення українців до спільного культурного простору.

Питання психологічної власності в контексті концепції культурного ландшафту міста та його мапування фокусується на персональній прив'язці людини чи локальної спільноти до певної території. Привласнення людиною певних локацій відбувається при регулярній взаємодії з ними. Тому дослідження в цьому контексті відбувається через призму візії культурного ландшафту міста місцевими жителями – локальними спільнотами, які розкриваються як:

- актори-співтворці культурного ландшафту міста в усіх його вимірах,
- споживачі культурних послуг,
- інтерпретатори культурних наративів.

Процеси зміни культурного контексту, які відбуваються на фоні трансформації культурних ландшафтів міст, дозволяють прослідкувати корені та шляхи формування взаємодії людини з ним.

2.1. Знаково-символічна система у трансформації культурних ландшафтів міст

Культурні координати культурного ландшафту міста найбільш яскраво розкриваються в періоди трансформаційних процесів культури та суспільства. Це підкреслюється і тим, що політика пам'яті країн та окремих регіонів найчастіше викликає дискусії про минуле, теперішнє та майбутнє спільних просторів.

В Україні це було актуалізовано в післяреволюційний період 2014-2015 років і досі залишається однією з найбільш спірних тем між поколіннями. Постали питання про переосмислення та збереження історичної пам'яті народу періоду СРСР в культурному ландшафті українських міст, і для відповіді на них ми можемо звернутись до колег-культурологів, урбаністів та соціологів, які досліджували схожі процеси трансформації, яка відбулася.

Так, польська дослідниця, доктор філософії, викладачка соціології у Варшавському університеті Барбара Боссак-Герbst в своїй книзі 2009 року «Антрополіс. Сучасний Гданськ у символічному вимірі» виклала дослідження урбаністичної антропології Гданська у діахронічній перспективі. У цьому контексті вона проводила паралелі між матеріальним та символічним шарами міста [46].

Оскільки Гданськ має складну історію символічного переходу від німецького походження до польської сучасності, його приклад розкриває дослідникам сучасних культурних контекстів міст методологію руйнування старої міської міфології для розбудови актуальної. 1945 року в ході воєнних дій відбулася майже повна руйнація архітектурного ансамблю Гданська, яка допомогла «стерти» німецьку історію з міфу про польське місто, місто було позбавлене культурного шару німецького періоду. Позбавлення українських міст пам'яток російсько-радянської окупації тривалий час потребувало ведення суспільного діалогу та роботи з поколіннями-свідками того часу, тривалій роботи з руйнування міфу про СРСР, якій в свою чергу досі протистоїть російська пропаганда.

З цього погляду є актуальним твердження Боссак-Герbst, що міський ландшафт як матеріальний носій символів і зображення образу міста є носіями дискурсивного символу [46]. Як бачимо, руйнування культурного шару певного періоду без заміни його на інші об'єкти з культурною цінністю, залишають пусте місце в культурному ландшафті міста. Допоки його не займе інше символічне навантаження, в історичній пам'яті людей зберігатимуться символи минулого.

Тож фізичне руйнування старого Гданська як знаково-символічної системи дозволило розбудувати нову: з суто німецького міста в 1990-х роках постало багатоетнічне польське місто. На нашу думку, підхід польської дослідниці є продуктивним та дозволяє підкреслити діалогічність об'єктів міського простору як символів, що є важливим для дослідження трансформації в культурному ландшафті міста. Досвід Гданська буде актуальним при створенні концепції

відновлення українських міст після руйнувань, завданих військовими силами Російської Федерації.

Символи мають потенціал як до конструктивного упорядкування суто архітектурного ансамблю міста, так і до залучення кожної окремої людини в локальну спільноту та велику суспільну єдність на рівні міста і держави. Об'єкти культурного ландшафту міста як символи здатні усвідомлюватися і як міф. В свою чергу, це передбачає їх розуміння також як знаку. Тут, на наше переконання, необхідно провести важливе для семіотичного підходу в дослідженні культурного ландшафту міста розмежування понять «знак» і «символ».

В контексті нашого дослідження ми звертаємось до визначення Ернста Кассірера, який визначає знак як об'єкт фізичного світу, «посередник при переході від простого “матеріалу” свідомості до його духовних “форм”». Символи ж належать до внутрішнього, людського світу та мають лише функціональну значимість. [16].

Як зазначає Е. Кассірер, об'єктивне пізнання сутності вимагає створення знаку як першого кроку в процесі внутрішнього розвитку духу [16]. Ми можемо інтерпретувати це висловлення в контексті нашого дослідження так, що місто утворюється як знакова система та стає повноцінним полем взаємодії людини і суспільства, людини і простору навколо неї. В знаці виділяється стійкість, він є сталою формою в нескінченному русі міського лабіринту. Через пов'язаність сталого знаку та змісту, яким би не був останній, він змінює статус і збільшує тривалість свого життя. Зрушення ж знаку з місця або його руйнація означають докорінну зміну в міфологемі міст та зміщення змістових орієнтирів міського простору. Але, як ми помітили, культурний ландшафт має особливість в тому, що знаки продовжують функціонувати і після їх руйнації. Вони живуть в людській взаємодії завдяки механізмам психологічної прив'язаності, тому для їх руйнації є необхідним заміщення старих знаків на нові. Символ же, в силу своєї

людської природи та на відміну від знаку, не є стабільним, скоріше мінливим. Він потребує постійного переосмислення.

Тож знаково-символічна система може повністю відтворювати свої функції і відповідати на виклики дійсності за умови її актуалізації у взаємодії. Ми переконані, що така система у культурному ландшафті міста виконує комунікативну функцію і здійснює це як всеохоплююче, в якості міської міфологеми – загального повідомлення про місто, так і адресно, при безпосередній взаємодії людини з міським простором.

Ми також інтерпретуємо положення Кассіра так, що місто є знаково-символічною системою, яка стає повноцінним полем взаємодії як людини і простору навколо неї, так і людини і суспільства [17]. Оскільки символ тяжіє до діалогізму як форми пізнання, його зміст розкривається у взаємодії, зокрема спілкуванні людей. Коли ця умова не виконується, символ стає пустою формою та буквально вироджується. На прикладі культурного ландшафту міста це пояснюється так, що допоки спільнота зберігає історичну пам'ять про певне місце, вказує на нього як на «своє», доти це місце є його складовою.

2.2. Он-лайн спільноти як чинник культурної трансформації міста

Простір соціокультурної дії є джерелом самоекспозиції та самоствердження людини, при чому інтенсивність згаданих процесів не залежить від того, чи це віртуальний простір соціальної мережі, чи реальний світ. І той, і інший простори однаково виконують ці функції. Віртуальне послання в контексті реальної взаємодії з культурним ландшафтом міста, однак, все ще далеке від реальності, проте сприяє формуванню пасивної спільноти навколо творчого індивіда, зростанню його популярності та репутації [21].

В Києві існує мережа локальних онлайн-спільнот, де кожен може стати ініціатором культурної взаємодії та діалогу щодо наявних та необхідних заходів

для трансформації культурного ландшафту району та міста. Та перед тим, як дослідити місце онлайн-комунікації локальних спільнот Києва та само-мапування культурного ландшафту Києва самими киянами, необхідно вивчити механізми та методи трансформації культурного ландшафту міста засобами само-мапування, які вже було успішно втілені та можуть застосовуватись в Україні сьогодні.

Чи не найяскравіший досвід такої трансформації культурного ландшафту міста відбувся у фавелі Параїзополіс міста Сан-Паулу, столиці Бразилії.

Сьогодні в цьому місті найбільша площа фавел, хоча вони виникли в результаті швидких урбанізаційних процесів в країні близько 1970-х років і досі часто є символами небезпеки, бідності та страху. Цей міф підтримується масовою культурою, зокрема кінематографом. Наприклад, кінофільми «Місто Бога» (“Cidade dos Homens”, 2002 рік) та «Елітний загін» (“Tropa de Elite”, 2007 рік) вибудовуються на сюжеті протистояння злочинців та поліції у фавелах, що становить небезпеку для великої кількості людей. Таким чином, негативний міф гіперболізується та викривляє культурний ландшафт міст з фавелами.

Тож трансформація міфу про культурний ландшафт Сан-Паулу відбувається складно, хоча почалася вона з проникненням швидкісного інтернету, встановленням банкоматів та забезпеченням інфраструктури. Тобто, очевидно, такі базові заходи з вдосконалення фавел орієнтовані на їх жителів – локальну спільноту, і направлені на забезпечення її благополуччя. Це повинно бути стимулом до зменшення рівня злочинності та небезпеки, та все ускладнюється ще й соціокультурними чинниками – переважно расовою та класовою нерівністю всередині країни. Заможні райони межують з найбіднішим Параїзополісом, і ставлення держави, зокрема поліції, до своїх громадян кардинально відрізняється.

Тож на прикладі цих фавел можемо побачити культурний зв'язок за ланцюгом «людина – локальна спільнота – місто – країна», який відбивається у

трансформаційних процесах культурного ландшафту міст. Зміна-відповідь на вигук ззовні може відбуватись, починаючи з будь-якої ланки ланцюга, та поступово викликати зміну в соціокультурних характеристиках інших.

На підтвердження вищезгаданого можемо навести приклад трансформації культурного ландшафту у згаданій вище, другій за величиною фавелі в світі «Параїзополіс» (з порт. Paraisópolis – місто раю). Комунідад (з ісп. Comunidad – громада, спільнота) району сам вигадав таку іронічну назву, яка в свою чергу породила цікаву знаково-символічну локальну практику: майже перед усіма входами в будинки висять клітки зі співаючими канарейками, які в цьому історико-культурному регіоні вже давно вважаються втіленням райських птахів.

Район поступово став прославлятися на світовому рівні не лише як ядро кримінального життя Сан-Паулу завдяки особистостям локальних представників наївного мистецтва.

Наприклад, Естевао Сілва да Консейсао (Estevão Silva da Conceição) – садівник, якого називають «бразильським Гауді». Ще з 1986 року він зводить проєкт своєї мрії – дім і сад, натхненні Храмом Святого Сімейства з м. Барселона (Іспанія), будівництво яких так само досі не закінчується. Не зважаючи на те, що він створює свої задуми зі знайденого сміття та вподобаних дешевих товарів, він став широко відомим. «Фонд Гауді» організував йому поїздку в Барселону для ознайомлення з творчим спадком відомого архітектора, також про нього зняли серію місцевого серіалу і документальний фільм.

Другий популярний представник наївного мистецтва – автомеханік Бербела, роботи якого створені зі старих деталей автомобілів та інших засобів пересування. Його творчість, в основному предмети інтер'єру, можна зустріти у колекціонерів з США, Великобританії тощо.

Роботи обох стали надбанням не просто фавели Параїзополіс, а й усієї Бразилії. Туристичні агенції також звернули свою увагу на фавелу завдяки творчості Естевао Сілва да Консейсао та Бербели, вже тривалий час

організуються екскурсії фавелою, та частина надходжень з них йде на підтримку локальних соціальних проектів.

Очевидно, що культурний ландшафт Сан-Паулу стає більш розвиненим і перегортає уявлення про фавели саме завдяки яскравим персоналіям та творчості невеликої групи людей. Це вкотре підкріплює актуальність думок про творчу меншість Арнольда Тойнбі, викладених ним в «Осягненні історії» [33]. Така творча меншість вчиняє акт соціальної творчості, що є її прерогативою. Навіть діючи за своїми персональними покликами, такі люди роблять соціально корисну справу. Розкриваючи свій потенціал у творчості, вони дають «відповідь» на «виклик» і вдихають в соціальну систему фавели нове життя, у якому є місце мистецтву, естетиці тощо.

Також важливою є діяльність комунідаду, що підтримує міф про назву району «Параізополіс». Інертна більшість долучається до творення культурного міфу невеликими зусиллями, фактично просто підтримуючи традицію активної меншості. Від неї не потребується творчих проявів, активної дії тощо; натомість проста культурна практика є чинником для вироблення спільноти та відчуття своєї залученості і причетності до локальної культури.

На думку представника американської соціології, засновника школи структурного функціоналізму Толкотта Парсонса, деякі дії можуть нести за собою символічний характер [66]. На наше переконання, такі дії можуть формувати міфологеми міста, а отже і його культурний ландшафт. Це твердження також підкріплюється вищезгаданою практикою з «райськими птахами».

Окрім того, соціальна взаємодія народжується в дії і носить знаковий характер (переконані, що в першу чергу характер знаку-символу). Саме з такої соціальної взаємодії народжується символ, який стає засобом комунікації, способом висловлення повідомлення спільноті, туристу, владі тощо. З думок Парсонса ми бачимо, як символи в просторі міста утворюють культурний

ландшафт у взаємодії. З вищеописаного стає очевидною криза культурного ландшафту міста, що настає разом з обмеженням взаємодії у міському просторі. На противагу цьому явищу постає онлайн-комунікація.

Можемо зробити висновок, що залученість локальної спільноти в творення міфу та культурного продукту району та міста сприяє розвитку культурного ландшафту міста. Така залученість має потенціал до того, щоб бути основним виробником культурних практик та, відповідно, локального культурного ландшафту. Таким чином, спільнота на чолі з активною меншістю займає ключове місце в функціонуванні культурного ландшафту міста.

Досвід фавели «Параїзополіс» насамперед актуальний та може бути застосований у спальних районах пострадянських міст, зокрема досліджуваного нами Києва. В Україні (м. Одеса) з 2019 року існує Школа культури сусідства [39], яка спрямовує свою діяльність на творення малих локальних спільнот, зокрема використовуючи засоби залучення через спільне творення культури та мистецтва. Ще одним кроком до співучасті є згадана раніше ініціатива, що виникла завдяки децентралізації – партиципаторний бюджет, куди може подати свій соціокультурний проект будь-який громадянин та житель міста. Важливість проекту для громади вирішує сама громада кількістю своїх голосів, тому за переможцями та результатами проектів можна визначити пріоритети громади.

Очевидно, що такі зміни в трансформації культурних ландшафтів міст відбуваються багато в чому завдяки їх медіа. Суттєвий вплив мережі інтернет та нових ЗМІ на ці процеси посилюється процесами децентралізації, що почалася в 2014 році, та обмеження взаємодії безпосередньо в просторі культурного ландшафту міст, введене в 2020 через коронавірус SARS-COV-2.

Отже, трансформація культурного ландшафту міста є складним багатогранним процесом, в який залучається знаково-символічна система міста, локальні спільноти, медіа тощо. Помітно, що цей процес прискорюється з поширенням мережі інтернет та залученням до нього спільноти. Онлайн-

комунікація стає основною формою взаємодії людей в епоху SARS-COV-2, тому стають актуальними дослідження платформ суспільного діалогу в мережі інтернет для аналізу та мапування культурного ландшафту міста.

Людина, що стає співучасником у функціонуванні культурного ландшафту міста, активує процеси психологічного привласнення елементів культурного ландшафту міста. Цей процес є важливим для культурологічного дослідження, оскільки привласнені елементи стають культурними чинниками утворення локальних спільнот та відрізняються відносною стійкістю завдяки ментальному мапуванню культурного ландшафту міськими жителями.

Досліджувана нами як чинник трансформації культурного ландшафту міста децентралізація управління безпосередньо впливає на культурні ландшафти міст та способи їх мапування. При дослідженні культури та аналізі культурних послуг стає надважливим само-мапування культурного ландшафту локальними спільнотами. Це вимагає від нас розгляду найменших територіальних одиниць міста, районів, та локальних громад. Таким чином, при поділі культурного ландшафту міста на райони, предмет нашого дослідження зміщується в контекст культури повсякденності.

Ключовою для пасивної більшості є культурно-дозвіллева функція культурного ландшафту міста, тому при його дослідженні ми звертаємо увагу саме на показники матеріальної культури та її інформаційного супроводу – вони і постають в якості культурних послуг.

Отже, таке само-мапування дозволяє нам проаналізувати актуальний стан попиту на об'єкти культурного ландшафту Києва місцевими жителями.

В ході дослідження ми зробили висновок, що само-мапування культурного ландшафту міста вибудовується навколо двох протилежних явищ: збереження (сталість) і трансформація. Підтверджується наша гіпотеза про те, що ментальна мапа міської спільноти важче зазнає змін та тяжіє до консервування культурного

ландшафту міста. На цьому також вибудовується конфлікт поколінь у міському просторі.

Онлайн-спільноти стають платформою для онлайн-демократії, майданчиком для публічного обговорення проблемних питань місцевих жителів та взаємодопомоги. Фактично вони підтверджують агломераційність та поліцентричність постмодерного міста та народжують явище онлайн-демократії, де кожен може висловитись на рівних (звісно, дотримуючись встановлених в окремій спільноті правил) та вплинути на життя свого району та міста. Та все ж на даний момент вони не переростають в платформу для реальної взаємодії громади для вирішення суттєвих питань культурного ландшафту Києва, мають низький потенціал організації дієвої громадянської активності.

Для того, щоб нарощувати дієвий потенціал локальних онлайн-спільнот, ми пропонуємо залучати їх членів в практики творення культурного простору та культурних об'єктів, об'єднувати їх дії задля розробки концепцій публічних місць та їх благоустрою. В цьому розкривається нова функція фахівця-культуролога як фасилітатора культурної взаємодії локальних спільнот.

РОЗДІЛ 3. Мапування культурного ландшафту міста як прийом культурологічного дослідження

3.1. Досвід мапування культурного ландшафту українських міст

З відходом від індустріального суспільства до постіндустріального, від модерністської культури до постмодерністської, культура міста зазнає масштабної трансформації. Відбуваються зміни в міській повсякденній культурі, просторовому влаштуванні міста та його знаково-символічних системах.

Ніл Бреннер, Девід Херві та інші сучасні географи вказують на просторові зсуви в містах західного світу, що почалися в 1970-х роках [47, 59]. Ми ж можемо стверджуватись, що докорінна трансформація українського міста, зокрема його культурного ландшафту, починається з отриманням Україною незалежності в 1991 році та має декілька етапів:

Українські міста під час радянської окупації розрослися на етапі масового будівництва 1956-1980-х років, коли навколо промислових підприємств будувались житлові квартали на потреби стрімкого збільшення кількості населення. Цікаво, що при всеосяжній концентрації влади в СРСР в одних руках, культурний ландшафт міста був переважно поліцентричним та забезпечував великі міста, як то Київ, доступними культурними послугами всі цільові аудиторії. Партийна підтримка культури була важливим вектором інформаційно-пропагандистської роботи в СРСР, і сфера дозвілля та культурних послуг контролювалися державними органами. Головні цілі – «патріотичне виховання» та підтримка колективістської культури, асиміляція національних культур.

Радянський період характеризується стрімким збільшенням кількості міського населення. Тож очевидними чинниками трансформації культурного ландшафту міста від тієї епохи є і залишаються два протилежні процеси – урбанізація та руралізація. Розширення території міст, що неодмінно

супроводжує урбанізаційні процеси, сприяє розростанню на його території кількості внутрішніх переселенців з сільської місцевості. Натомість тиснява, спричинена щільністю забудови в сучасних мегаполісах, та швидкий ритм життя витісняють з міста його населення та провокують процеси руралізації – запозичення сільського стилю життя, виникнення елементів сільської естетики в кордонах великих міст тощо. Особливо руралізація впливає на повсякденну, гастрономічну та масову культуру міста. Це також викликано тривалим підтриманням радянського міфу про українську культуру, яка пов'язувалася з сільським типом життя.

Промислові виробництва, розташовані в українських містах, також багато в чому мали (подекуди досі мають) вплив на їх культурний ландшафт. Втрата містом таких підприємств означає для його населення кризу у всіх її проявах, що ставить під питання ефективність радянської урбанізації. Спроба гармонізувати відстані та, відповідно, відношення між повсякденним життям, робочим часом та дозвіллям, зменшити соціальну відстань між соціальними прошарками, після розпаду СРСР та занепаду застарілих потужностей промисловості, ставить під питання подальше функціонування міста та його культурного ландшафту. Виживання та подальше успішне функціонування колись промислових моно-міст потребує швидкої переорієнтації на вироблення послуг, зокрема культурних. Проте такі міста мають низький потенціал в плані матеріальної складової їх культурного ландшафту – багато в чому через відсутність збагаченої сенсами знаково-символічної системи та інфраструктури. Оскільки культурна сфера СРСР була заснована на засадах соціалістичної економіки, підтримувана за залишковою моделлю індустріальними підприємствами або державою культурна сфера зазнає кризи та не може підлаштуватись під капіталістичну економіку. Тому зміна економічного типу реалізації культурних продуктів та послуг неодмінно несе за собою трансформацію культурного ландшафту міст.

Трансформація українського міста, зокрема його культурного ландшафту, яка починається з отриманням Україною незалежності в 1991 році, умовно поділяється нами на такі етапи:

1) Пост-радянський етап – від 1991 до 2014 року – характеризується «залишковим» принципом фінансування культури, скороченням видатків на заклади культури та виробництво культурних продуктів. Позитивним фактором є відмова від цензури й ідеологізації культури. Фактично, в цей період основу культурних ландшафтів міст формують приватні ініціативи та бізнес, зростає ринок культурних послуг; зокрема, через це міська культура з колективістського характеру поступово набуває індивідуалістського.

2) Пост-майданний етап – від 2014 до березня 2020 року – поворот у трансформації культурних ландшафтів міста. З допомогою реформ центральної влади поступово відбувається декомунізація, децентралізація, розробляється система фінансування культурних проектів локального та загальнодержавного рівнів. На цьому етапі зростає вплив регіональних чинників на трансформацію культурних ландшафтів міст. Державні чинники задають нові координати цінностей українського суспільства, міста позбавляються радянсько-комуністичної спадщини, зростає роль української мови як основної в міській комунікації.

3) Етап дистанціювання – від березня 2020 року до 23 лютого 2022 року. Окремий інтерес у дослідженні культурних ландшафтів міст складає етап дистанціювання культурних практик та індустрій, що відповідає періоду епідемії коронавірусу SARS-COV-2 та викликаних нею карантинних заходів, розпочатих в березні 2020 року. Відбуваються суттєві зміни в реалізації культурних послуг та продуктів, змінюються запити та попит на види культурних послуг, отримує популярність перенесення культурних практик в онлайн-простір. Культурні ландшафти міст перебувають в кризовому стані, занепадають найпопулярніші культурні практики, зокрема явища масової культури – наприклад, перегляд кінофільмів в кінотеатрі. На наше переконання, разом з цим починається етап докорінної трансформації культурних ландшафтів міст, що отримає своє продовження і після повного зняття карантинних обмежень. Різка зміна етапів позбавляє можливості оцінити трансформацію культурного ландшафту міст на

етапі дистанціювання, в першу чергу на сході та півдні України неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію цих територій.

4) Етап воєнних дій – 24 лютого 2022 року – наш час. Під час воєнних дій Російська Федерація систематично порушує закони і звичаї ведення війни, зокрема, здійснює авіа удари на цивільні об'єкти, культурні пам'ятки. На територіях, взятих в окупацію, докорінно змінюються медіа, переважно транслюється російська пропаганда та насаджується проросійська ідеологія. Культурні практики міста зупиняються або переформуються, архітектурні ансамблі частково руйнуються, вже на початок квітня 2022 року 150 українських пам'яток та об'єктів культури були частково пошкоджені або повністю знищені. Найбільш вагомими чинниками зумовлені локальними воєнними діями, як то зовнішня та внутрішня міграція, руйнування будівель, знищення матеріальних ресурсів культурної сфери, пропаганда.

Перший етап розвитку культурних ландшафтів міст від 1991 року вказує на те, що капіталістична парадигма є неоднозначною для культурних ландшафтів індустріальних міст. Оскільки позитивні фактори (відносна дешевизна земель, будівель, робочої сили та послуг) мають опір від бюрократії, відсутності інфраструктури та зацікавленого в культурних послугах бідного населення. Тож інвестиції в культурні ландшафти міст є проблематичними та неприбутковими. На перехід міста від індустріалізму в постіндустріалізм вказує джентрифікація, тобто реконструкція застарілих районів, кварталів і промислових зон задля створення там більш заможних районів, підкреслює продуктивну цінність культури та часто вказує на занепад індустріальної культури в містах. Деструктивні процеси пострадянських мономіст, заснованих навколо великих підприємств є маркером переходу типу культури до постмодерністського, а суспільства до постіндустріального (Д. Белл). Тож джентрифікація є глобальною тенденцією в трансформації культурних ландшафтів міст, вона має на меті актуалізувати культуру та провести суспільство в новий тип повсякденності. Також вона стає каталізатором внутрішньої міграції та залучення більш

заможного населення з метою інвестування та створення нових аудиторій споживачів культурних послуг.

Тож зростання частки міського населення багато в чому було зумовлено індустріалізацією, проте вже в 1990-ті роки основний спосіб виробництва в Україні, відповідно світовим тенденціям, поступово починає трансформуватися в постіндустріальний. Це означає також і зростання частки виробництва культурних послуг на засадах вільного капіталістичного ринку. Домінуючою рисою культурної економіки, таким чином, стає глобалізація. Вона є одним з основних факторів трансформації культурних ландшафтів міст.

Глобалізаційні процеси прискорюються з розвитком мережі інтернет, а також багато в чому завдяки зняттю залізної завіси. Місто набуває ознак «міста-держави», про які говорить Мануель Кастельс в «Інформаційній епосі» [18]. Міська самобутність переміщується в глобальний контекст, іноземні культурні індустрії та продукти вільно поширюються та функціонують в будь-якому великому місті. Це призводить до занепаду українського культурного продукту, який не витримує ринкової конкуренції з іншими країнами через низьке фінансування та, відповідно, якість. І хоча в українському культурному просторі трапляються поодинокі успішні культурні продукти, вони не мають впливу на міські культурні ландшафти. Повноцінне Відродження сучасної української культури, на наше переконання, починається лише в пост-майданну епоху.

Диджиталізація також стає важливим чинником трансформації культури та культурного ландшафту міста зі стрімким розвитком мережі інтернет та технологій візуальних медіа та медіа-мистецтва. Місто отримує в користування новітні засоби комунікації та стає більш відкритим. Таким чином збагачується, хоча і дещо спрощується, знаково-символічна система міст. Очевидно, діджиталізація стає одним з головних чинників трансформації взаємодії людини з культурним ландшафтом міста в XXI ст.

Пост-майданна епоха культурних ландшафтів українських міст характеризується двома найбільш впливовими для них процесами, що

розпочались в 2014 році та викликали найбільш загострені діалоги між владою та суспільством, що неодмінно викликало зміни в українській культурі. Ці процеси – децентралізація і декомунізація.

Децентралізація передбачає передачу значної частки повноважень і бюджетів від центральних до місцевих органів влади [11]. Проте варто зазначити, що окрім юридичної та політичної сторони цього процесу, існує також не менш важлива соціокультурна. Так, самоорганізація локальних спільнот та міст є формою децентралізації держави та управління нею. Найбільш дієвим засобом для залучення громадян в управління міським культурним простором став партиципаторний бюджет (в Україні такі міські проекти переважно мають назву Бюджет участі або Громадський бюджет). У векторах культурних ландшафтів міст таке управління, що йде «знизу вгору», від громади до центральних органів влади, є найбільш ефективним та відповідним до потреб суспільства, оскільки воно дозволяє вивчити запити міських громад на культурні послуги та об'єкти культурного ландшафту міста. Окрім цього, співучасть накладає відбиток на сприйняття культурного простору міста – через таке залучення формується психологічна прив'язаність до громадських просторів та реалізованих культурних проектів.

Другий чинник пост-майданного етапу – декомунізація – став найбільш спірним в українському суспільстві.

Складність процесу декомунізації культурного ландшафту українського міста полягає в тому, що через накопичення персональних і колективних уявлень про порядок повсякденності, вони об'єктивуються в мові і матеріальній культурі, складається соціальний запас знання, доступний індивіду. У кризові ситуації, пов'язані з впливом на усталений культурний ландшафт міста, персональна креативність та творча сила містян трансформується в громадянську, і стає сильним інструментом вияву активної позиції. Зазвичай це виражається саме в захисті колективних уявлень, в нашому разі це стосується уявлень епохи комунізму. Історична пам'ять в такому випадку становить культурний контекст,

який є водночас умовою і результатом сприйняття міського культурного ландшафту та процесу конструювання громадянської ідентичності у просторі міста. Тому те, що вибивається з усталеної роками історичної пам'яті є найбільш популярною підставою для спільних дій громади.

Тому символічне поле Києва та багатьох інших міст України досі багате на знаки і символи радянського періоду, в першу чергу в картині світу людей (наприклад, перейменовані внаслідок декомунізації вулиці називаються радянською назвою, постаменти знесених пам'ятників є орієнтиром у місті зі згадкою про тих, кому вони були встановлені). Такі «стерті» пам'ятки залишаються на ментальній мапі суспільства, оскільки не знаходиться їх адекватних замінників. Отже, маємо ситуацію, в якій для поколінь радянської епохи залишається актуальним вже зруйнований спадок того часу, а для покоління сучасної України на цьому місті не створюється нової, актуальної знаково-символічної системи.

Тож процес декомунізації є найбільш складним чинником трансформації культурного ландшафту українського міста та потребує тривалого часу для реалізації в культурному просторі.

Найбільш швидким та радикальним в реалізації чинником трансформації культурного ландшафту міста стали карантинні обмеження, пов'язані з коронавірусом SARS-COV-2, введені в березні 2020 року. За період 2019 року, за даними Державної служби статистики, 9,5% від загальної кількості суб'єктів господарювання становили підприємства креативної індустрії [15]. На той час загальні видатки на культуру складали 0,5% ВВП, а її внесок в економіку складав 4% від усієї доданої вартості, згенерованої суб'єктами господарювання за всіма видами економічної діяльності в Україні на той самий рік [19].

До карантинних обмежень ці індустрії демонстрували найбільш стрімкий розвиток, у тому числі це стосувалося доданої вартості. Тож, очевидно, обмеження функціонування культурних ландшафтів міст, частиною яких і є

культурні та креативні індустрії, призводить до кризи культури та культурної економіки. За словами міністра культури та інформаційної політики України Олександра Ткаченка, епідемія та карантин матимуть такі наслідки: в 2020 році українські креативні індустрії втратили 3 млрд доларів (2% ВВП) і 300 тисяч робочих місць [24].

Введені Урядом України карантинні заходи ускладнюють функціонування культурного ландшафту міста, фактично останній на цей час переходить в стан анабіозу (від давн.-гр. ἀνα-βίωσις – повернення до життя, воскресіння) і буде відновлений після закінчення епідемії коронавірусу SARS-CoV-2. Таке відновлення неодмінно передбачає зміну в його структурі та пріоритетах населення в отриманні культурних послуг та взаємодії з культурним ландшафтом міста.

Такі кризові явища відбуваються попри надання державної підтримки, яка, очевидно, не може покрити збитки повністю. І все ж Верховною Радою України було розроблено пакет підтримки малого та середнього бізнесу в сфері культури, креативних індустрій та туризму [14]. Зокрема в його рамках було надано гранти Українського культурного фонду та Українського інституту книги, впроваджено 7% податкової ставки на окремі операції, що проводжуються бізнесами в сфері культурних і креативних індустрій.

Комплексно оцінити вплив епідемії та карантинних заходів цього періоду на сьогодні неможливо. Окрім короткострокових та швидких результатів, вони несуть довгострокові – такі як зміна стилю життя та попиту на культурні послуги, перенесення частини культурних послуг з простору культурних ландшафтів міст в мережу інтернет тощо.

Трансформація культурного ландшафту міста – доволі тривалий процес, оскільки на неї впливає велика кількість чинників. Тож до такої трансформації належать і зміни у матеріальному вимірі міста – архітектурі, культурних пам'ятках тощо, і у культурно-соціальному, пов'язаному з ментальністю міської спільноти.

З вищеописаного можемо зробити висновок, що трансформація культурних ландшафтів міст та орієнтація на виробництво культурних послуг вказують на трансформацію загальнокультурної парадигми. Якщо раніше місто було «цехом» виробництва товарів, то тепер міський простір перетворюється на ринок послуг, а міста стають площею для реалізації культурних практик. Завдяки цьому в міському просторі вільно курсують грошові потоки, які підживлюють розвиток культурного ландшафту. Тож ми можемо стверджувати, що мапування повсякденних культурних практик жителів міста стає способом мапування міського простору та його індустрій.

3.2. Аналіз та моделювання культурного ландшафту міста методом креативного мапування

Креативне мапування збагачує соціокультурне життя міста, зміст діяльності установ культури і допомагає пошуку нових форм дозвіллевих технологій.

Під час створення креативної мапи фіксуються складники культурного ландшафту міста – матеріальні цінності, такі як галереї, ремісничі галузі, відмінні орієнтири, місцеві події та галузі, а також нематеріальні активи, такі як спогади, особисті історії, погляди та цінності. Ми визначили, що цей процес може стати інструментом аналізу культурного ландшафту міста, і дозволяє дослідити не лише його фізичну структуру, а й наративи та сенси, що він несе.

Задля моделювання культурного ландшафту міст, ми пропонуємо створювати креативні мапи. Перевага такого методу полягає в досконалому вивченні інфраструктури, визначенні переваг та недоліків, кількості та рівню розвиненості інституцій, що належать до культурного ландшафту міста. Завдяки цьому підходу перед дослідником також відкривається можливість визначити рівень доступності культурного продукту для населення міста, оцінити

показники розвиненості складових культурного ландшафту міста та визначити специфіку продуктів, що пропонуються споживачу.

На основі нашого дослідження, ми прийшли до висновку, що інструменти креативного мапування можуть бути направлені на розрахунок доступності до складників культурного ландшафту міста та, за потреби, подальшу корекцію Генерального плану міста, за наявності такого. До того ж, створення креативної мапи міста дозволяє нам впровадити індекс доступності культурного продукту для населення окремих районів, допомагає оцінити культурно-дозвіллевий потенціал культурного ландшафту усіх районів міста та рівень культурного життя містян в них.

Отже, аналіз культурного ландшафту міста методом креативного мапування дозволяє в подальшому скоригувати розташування житлових, публічних, паркових зон і таким чином підвищувати середній рівень благополуччя міста, провокувати активність населення та стимулювати розвиток креативних індустрій навіть в малих містах. На нашу думку, в результаті таких змін підвищується культурно-дозвіллевий і туристичний потенціал міста.

Недолік даного методу полягає в тому, що з його допомогою ми не можемо досліджувати відповідність культурного ландшафту запитам спільноти, та надалі формувати культурний ландшафт міста за цим принципом. Такі потреби може задовольнити соціологія та метод опитування, тому ми наполягаємо на міждисциплінарному характері досліджень культурного ландшафту міст та співпраці фахівців-культурологів з соціологами в дослідженні даної проблематики.

Креативне мапування (англ. «Creative Mapping») націлене на зростання туристичної цінності міст, а також на культурно-розважальну мету серед міського населення. На нашу думку, туристичну цінність міст та локацій в сучасному світі визначають не лише культурні пам'ятки й історія, а й форма, в якій подається інформація про них. Соціокультурне життя в місті вимагає

постійного збагачення змісту діяльності установ культури і пошуку нових форм дозвіллевих технологій.

Доречно пояснити, чому в основі нашої концепції креативного мапування стоїть культурне мапування і чи потрібна подальша розробка нашої теми. Культурне мапування було визнано ЮНЕСКО важливим інструментом і технікою у збереженні світових нематеріальних і матеріальних культурних цінностей.

Культурне мапування – це повернення до руху людини в місті, його конституювання, а отже, як наслідок, в міського населення продукується більша збалансованість тіла і свідомості, зменшується напруга між персональним та соціальним. Також відбувається збалансування психологічних, соціальних та медичних вимірів виробництва людини в єдиній культурній практиці, через їх дедиференціацію. Культурний ландшафт міста дозволяє об'єднати в своїх складниках функцію численних інститутів, що формуються в містах, і тим самим позбавитись непотрібних бюрократичних апаратів, що породжує цивілізація.

Мапування культурного ландшафту міста – це позначення центрів відліку в людських практиках, але також задання вектору рухів, як окремо взятої людини, так і її спільноти та розвитку міста в цілому.

Культурне мапування також включає спільноту, яка визначає та документує місцеві культурні ресурси. За допомогою цього дослідження фіксуються культурні елементи - матеріальні цінності, такі як галереї, ремісничі галузі, відмінні орієнтири, місцеві події та галузі, а також нематеріальні активи, такі як спогади, особисті історії, погляди та цінності. Після дослідження елементів, які роблять спільноту унікальною, культурне мапування передбачає ініціювання низки заходів або проектів громад, реєстрації, збереження та використання цих елементів. Найважливішою метою культурного картографування є допомога громадам визнавати, відзначати та підтримувати культурне розмаїття для економічного, соціального та регіонального розвитку.

Культурне мапування стає теоретичною та організаційною основою для створення креативної мапи як виду культурного продукту, тому що дозволяє вивчити контекст – пам'ятки містобудування і архітектури, культурно-історичні пам'ятки, культурно-мистецькі центри, історико-культурні рекреаційні ресурси тощо.

Методологія культурного мапування є новою для України і вперше була застосована лише у Львові у 2008 році. В 2012-2013 рр. було створено 7 мап для таких міст: Дніпро (Дніпропетровськ), Миколаїв, Луганськ, Мелітополь, Херсон, Одеса, Луцьк. Такі мапи були направлені на ознайомлення з культурними пам'ятками чиновників, викладачів вишів, студентів педагогічних та мистецьких спеціальностей, а також власне митців.

На нашу думку, таке використання культурного мапування – занадто обмежене. Воно має значно ширше використання, зокрема – як основу для подальшого розвитку територіальних громад, місцевих досліджень та збагачення культурної цінності міст.

Ми пропонуємо створювати культурні мапи на державному рівні. Це, на нашу думку, стає адекватною сучасною альтернативою реєстрам культурних пам'яток. До того ж, таким чином у державних органів та громадських активістів виникає можливість контролювати і сприяти розвитку культури в містах та селах.

В розвитку міст значну роль відіграє міська культура, яка включає особливий тип соціальних відносин, характерні культурні риси міста, охоплює економічне, соціальне, етнічне та інформаційне розмаїття. У сфері дозвілля городян домінують переважно приватні дозвіллі практики, пасивний відпочинок, що призводить до відсутності зацікавленості городян щодо загальноміських культурних дій і потребує форматування шляхом культурного мапування.

Мета креативного мапування – створення культурного продукту, представленого додатком для смартфонів. Головна особливість додатку - робота з технологією доповненої реальності (англ. augmented reality, AR). Продукт, що формується культурним мапуванням дозволяє розкритися місту без підготовки людини до «культурного поліглотизму» та є медіатором між культурним ландшафтом міста та його жителем або туристом. Таке спрощення проте не є негативним, скоріше допомагає застосувати принцип «грай і досліджуй», де користувач зможе ділитись своїми досягненнями в соціальних мережах і змагатись з друзями в грі-квесті про міфи та історію локацій мапи, що зацікавлює людину та підвищує додану вартість подорожі містом.

В умовах карантинних заходів ми пропонуємо використовувати концепцію креативного мапування для створення пішохідних маршрутів не лише культурними, а й природніми ландшафтами міста та повсякденними маршрутами. Реєстрація в додатку та GPS-навігація дозволяють контролювати кількість людей, що перебувають за межами своєї оселі. Застосунок автоматично розраховуватиме кількість людей на маршруті користувача, і останній сам повинен буде вирішити чи перебувати на локації.

Отже, пропонуємо сортувати пішохідні маршрути за рівнями популярності, безпеки та доступності. Це дозволить утримувати безпечний рівень щільності пішоходів (1 людина на 10 м^2) та зменшити рівень зараження без застосування примусу та суттєвих обмежень. До того ж, додаток, перед виходом людини на маршрут, нагадає їй надягти на себе засіб індивідуального захисту та дасть поради щодо безпечного перебування в публічному місці.

Нагадаємо, жорсткі карантинні заходи в Україні дозволяли спільне перебування у публічному місці двох людей. У випадку, коли людина потрапляє на небезпечну відстань до іншого (менше 1,5 м), застосунок буде відтворювати звуковий сигнал доки не будуть дотримані безпечні умови.

Таким чином, використання додатку формує в людини особисту відповідальність не лише за своє здоров'я, а й суспільне. Також виключається позиція, коли людина йде в, як їй здається, безлюдне місце, а натрапляє на скупчення людей і піддає себе ризику. Тож користувач додатку може обирати напрям свого пересування відповідно до вимог безпеки та не турбуватись щодо ймовірного зараження. Принцип безпеки за допомогою застосунку реалізується через самоорганізацію спільноти за допомогою інтернет-комунікації, таким чином з'являється можливість проаналізувати рівень суспільної свідомості та уникнути зростання стурбованості через тотальний контроль поліцією.

Щодо недоліків запропонованого нами застосунку, наприклад, невикористання його громадянами, то ми пропонуємо за потреби суворого карантину впроваджувати заборону на вихід з оселі без реєстрації в додатку. Ми розуміємо, що такі заходи є жорсткими та несуть характер тотального контролю свободи пересування, але ми спираємось на принцип «моя свобода закінчується там, де починається свобода і здоров'я іншого». Як показує досвід карантину 2020 року, саме вчасна реакція та жорсткі обмеження свободи пересування зменшують ризик поширення пандемії.

Без потреби введення суворого карантину, додаток несе скоріше рекомендаційний характер та допомагає сформувати в людини звичку дотримуватися безпечної відстані, уникати перебування в місцях скупчення людей тощо.

З вище написаного можемо стверджувати, що креативне мапування – міждисциплінарна сфера, що містить в собі культурологічні, мистецтвознавчі, історичні, соціологічні, лінгвістичні, економічні, географічні, туризмознавчі студії, а також IT-технології.

Визначальним маркером успішності вищеописаного культурного продукту на початку його створення є контекст, що досліджується в підготовчому етапі з допомогою культурного мапування. В рамках нашої роботи

ми визначаємо термін «контекст» як локальні культурні особливості міського простору, що включають в себе також його історію і зумовлюють семантичну та візуальну наповненість креативної мапи. На нашу думку, широта та багатшаровість контексту сприяє розбудові високоякісного та потенційно успішного продукту.

В поняття контексту ми вкладаємо такі об'єкти, як: міські парки, визначні історико-культурні пам'ятки, простори пам'яті (наприклад, Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр»), об'єкти культурної спадщини, в тому числі об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, визначні архітектурні споруди тощо.

Окремо ми виділяємо семантичний контекст вище зазначених об'єктів, оскільки він формує імідж міста та збагачує міський простір сенсами. Його ми використовуємо для відтворення пізнавальної функції креативного мапування.

Руйнація українських міст підвищила цінність оцифрованих 3D мап та письмових спогадів, фотографій, розміщених в мережі інтернет. У 2020-2021 роках в Дніпрі, Запоріжжі, Івано-Франківську, Києві, Одесі, Харкові та інших містах України почали з'являться різні проєкти, які замаповують культурні ландшафти міст. Вони також організують рух містом і дозвілля, стають медіаторами для неофітів. Культурні інституції, які є одними з ключових складників культурних ландшафтів міст, оцифровували виставки та простори. Існують також державні проєкти, як то «Музеї України просто неба» (<https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/>). Повністю онлайніві проєкти, як то V-Art (<https://v-art.digital/uk/>) оцифровують простори музеїв та галерей України та створюють повністю цифрові виставки.

Перехід етапу дистанціювання стимулював цифровий перехід культурних ландшафтів та культурних послуг в мережу інтернет. Потенційно ці віртуальні копії допоможуть відновленню архітектури міст.

ВИСНОВКИ

В роботі ми здійснили спробу уточнення поняття «культурний ландшафт міста» в перспективі креативного мапування, проаналізували існуючі концепції розвитку міст та місце культурного ландшафту у них, а також дослідили культурний ландшафт міста Київ. Окрему увагу було приділено перегляду культурно-дозвілєвих практик міста в період карантинних заходів на основі креативного мапування.

Поняття «ландшафт» є історико-географічним та має німецьке походження (Land – земля, Schaft – стебло), його первісне значення - земля, що покрита рослинами.

Культурологічні дослідження міста ХХ – поч. ХХІ ст. відбулися під впливом лінгвістичного повороту. Постмодерне трактування поняття «місто» лежить в герменевтичних дослідженнях.

Таким чином, акцент досліджень переноситься з демографічних та соціально-економічних процесів на зміни знакові структури міста. Саме семіотичні стратегії доповнюють і навіть трансформують навіть соціологію культури в логіці урбаністики та її культурологічної перспективи. Адже недиференційованість міста як архітектурного ансамблю та людської спільноти задає різні режими сигніфікації, але простір міста – це загальний контекст на якому формуються відповідні практики цивілізацій мірою їх відмінності від сільської громади. Людина в місті стає об'єктом зображення в мистецтві, але культурологічні студії оминають її, надаючи цей предмет для вивчення соціальної філософії та соціології. В свою чергу, дослідники-культурологи розкривають місто та урбанізаційні процеси, розквіт яких припадає саме на ХХ ст., в герменевтичних, семіотичних, постструктуралістських теоріях.

Такий вектор погляду, заданий культурологією 2 пол. XX ст. – початком XXI ст., дає основу для вивчення культурного ландшафту та визначення, до якого ми прийшли в ході власного дослідження.

Ми визначили, що особливості культурного ландшафту формуються в результаті багатогранного процесу культурної еволюції, протягом якої міський простір збагачується сенсами та розгортається як численна кількість складників з різною історико-культурною характеристикою.

Отже, культурний ландшафт міста – це об'єднаний медіями та культурно-креативною функцією комплекс об'єктів, інституцій, публічних та громадських просторів, що формується впродовж розбудови міста та його подальшого функціонування.

Ми визначили такі складові культурних ландшафтів міст: архітектурний ансамбль та публічні простори, об'єкти історико-культурної спадщини, культурні і креативні індустрії, медіа. Сукупність цих складових потребує зовнішнього агента – споживача, який через розкриття функцій культурного ландшафту міста стає, тим самим, виробником міської спільноти. Тому нами було виокремлено ще дві додаткові складові: активний споживач та споглядач.

На основі значення в суспільстві та особливостей розкриття складових культурного ландшафту міста в медіа ми виділили такі шари культурного ландшафту: сакральний, профанний.

За розташуванням центральних інституцій ми класифікували: моноцентричні та поліцентричні культурні ландшафти міста.

Окрім вищезазначених класифікацій, ми поділяємо об'єкти культурного ландшафту на дитячу та дорослу культурні зони, а також відокремлюємо нічні об'єкти культурного ландшафту.

Моделювання культурного ландшафту міста відбувається з допомогою інструментів креативного мапування. Креативне мапування – це створення

системи локальних інтерактивних мап на основі культурного мапування з використанням сучасних технологій доповненої реальності.

Фіксація складників культурного ландшафту міста на креативній мапі є інструментом аналізу, і дозволяє дослідити не лише фізичну (унаочнену) структуру культурного ландшафту міста, а й наративи та сенси, що він несе. Такий аналіз дозволяє побачити «слабкі» культурні зони міста та скоригувати його Генеральний план для підвищення культурно-дозвіллевого та туристичного потенціалу міста.

Продукт креативного мапування, додаток з інтерактивною мапою з технологією доповненої реальності, є медіатором між культурним ландшафтом міста та його жителем або туристом і допомагає застосувати принцип «грай і досліджуй».

Культурний ландшафт Києва на сьогодні складається з різних за формами та наративами складових, досить розрізнений та неоднорідний, він зберігає культурні особливості міста, що йдуть з часів Київської Русі (наприклад, пагорбність, прив'язаність культурних практик з природними зонами).

Все це потребує співпраці з місцевою владою, громадами міста та ініціації внесення на розгляд плану розвитку культурного ландшафту міста для сталого розвитку Києва.

Отже, культурний ландшафт міста – складна і багатовекторна тема для міждисциплінарних досліджень, досягнути глибину якої неможливо в рамках однієї наукової роботи. В подальшому ми бачимо перспективу в темі відповідності культурного ландшафту запитам громад, що дозволить надалі розбудовувати міста за принципами розумного міста. Такі потреби може задовольнити соціологія та метод опитування, тому, попри ключову роль дослідника-культуролога, ми наполягаємо на міждисциплінарному характері досліджень культурного ландшафту міст та співпраці фахівців-культурологів з соціологами в дослідженні даної проблематики.

Повноцінна трансформація культурних ландшафтів українських міст починається з отриманням Україною незалежності та продовжується з пришвидшенням темпу цих процесів. Ми визначили низку чинників такої трансформації, серед них: урбанізація та руралізація, деіндустріалізація та перехід від соціалістичної до капіталістичної економіки, джентрифікація, глобалізація, диджиталізація, декомунізація, децентралізація, карантинні обмеження та руйнація міст у результаті військової інтервенції Росії в Україну. Останні 6-7 років відрізняються найбільш швидкими та радикальними змінами, результат яких ще частково не прийнятий в культурі повсякденності українського суспільства та не встиг накласти відбиток на міську культуру. Отже, процес трансформації культурного ландшафту міста є складним та багатограним і складає інтерес для подальших культурологічних досліджень.

Якщо раніше культурні ландшафти міст приходили до змін еволюційним шляхом, то епідемічний чинник карантинних обмежень став неочікуваним та непередбачуваним, штучним кроком трансформації. Саме обмеження функціонування об'єктів культурних ландшафтів міст є ефективним тільки з позиції зменшення пасажиропотоку в межах міста. Він провокує кризу культурних індустрій, його результати негативно впливають на соціокультурний та матеріальний шари культурних ландшафтів міст.

Етап воєнних дій в Україні різко змінює культурні ландшафти міст. По-перше, працівники культурної сфери, якими є переважно жінки, евакуюються зі своїх міст, виникає брак людських ресурсів. По-друге, інституційні фонди потребують консервації, евакуації і т.п., через що вони перестають функціонувати як культурний продукт або його складова. По-третє, деякі приміщення культурних інституцій і культурні пам'ятки зруйновані повністю або частково та потребують відбудови.

Стає актуальним культурне мапування – вид культурної індустрії, методи дослідження, інструменти та виявлення, опису, відображення, просування та планування якої спрямовані на проективне використання об'єднаних культурних

та екологічних активів і ресурсів окремих регіонів або міст. Культурну індустрію в даному контексті ми розуміємо як тип організації культури повсякденності в певному цілеспрямовано-проективному порядку.

На даний момент за результатами нашого дослідження ми можемо лише висловити гіпотезу, що культурні ландшафти міст відновляться багато в чому завдяки сталості ментальних культурних мап населення міст. Об'єкти культурного ландшафту міст, що витримують та адаптуються до пост-воєнної епохи отримують потенціал до нової хвилі розвитку з використанням сучасних технологій та медіа-мистецтва. Існує потенціал до створення онлайн-дублікатів або доповнень до культурних ландшафтів міст, зокрема цьому сприяє диджиталізація культурних продуктів і послуг.

І хоча очевидною є тенденція до зменшення взаємодії з культурними ландшафтами міст, ми переконані, що це тимчасове вимушене явище. Культурні інституції, чия діяльність зміщується в мережу інтернет, повернуться до діяльності безпосередньо в міському просторі живої взаємодії, це зумовлюється необхідністю реального естетичного переживання та залученості, культурний ландшафт міста є ринковою площею для споживачів емоцій.

Культурний ландшафт Києва є децентралізованим, поліцентричним, активно підтримується міська екологічна культура. Цей процес також каталізує обмеження функціонування інституційних об'єктів культурного ландшафту міста, тому вважаємо необхідним регулярний моніторинг з метою вивчення запитів населення на них.

Очевидно, в культурному ландшафті міста буде знижуватись частка інституційних культурних та мистецьких практик, поки війна в Україні, новий етап ескалації якої почався 24 лютого 2022 року, повністю не закінчиться. Відновлення міст докорінно змінить їх культурні ландшафти, що відкриває потенціал для сучасного українського культуротворення.

Отже, процес трансформації культурного ландшафту міста є актуальною темою для майбутніх культурологічних досліджень, оскільки сучасні процеси є каталізатором модифікації культурних практик у просторі міста. До воєнного етапу ми припускали, що масштаб складних трансформаційних процесів етапу дистанціювання в просторі українського міста можна буде оцінити через тривалий термін (30-40 років). Нині вигляд культурних ландшафтів після двох катастрофічних етапів не прогнозований.

Від початку війни 24 лютого 2022 року розробляються державні та міжнародні програми відновлення культури, від ефективності реалізації яких залежить майбутнє культурних ландшафтів міст України.

Ми пропонуємо реалізувати грантові програми, що стимулюватимуть створення консорціумів українських культурних інституцій для реалізації проєктів. Об'єднання ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних, нематеріальних) допоможе підтримувати діяльність культурним інституціям, які втратили приміщення, евакуювались і т.п. Пріоритетами проєктів ми бачимо інновації та оцифрування, міжнародний діалог, економічний потенціал, адаптація переселенців, створення робочих місць. Такі програми спрямовані на відновлення і розвиток креативних кластерів, культурних і креативних індустрій і здатні згодом забезпечити стійкий розвиток культурних ландшафтів міст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропологія простору: збірник наукових праць у 4 т. / [наук. ред. К 90 Марина Гримич]. – Київ : Дуліби, 2016. – Т. 1: Культурний ландшафт Києва та околиць. – 2016. – 316 с.
2. Барт Р. Семиологія и градостроительство / Ролан Барт. // Современная архитектура. – 1971. – №1. – С. 34–36.
3. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 145 с.
4. Бойко, О. П. Культура дозвілля у суспільстві ризику [Текст] : монографія. / О. П. Бойко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – 285 с.
5. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу / Ред. кол.: С. В. Кульчицький (гол. ред.), О. І. Ганжа (відп. секр.), В. О. Горбик, О. І. Гуржій, В. М. Даниленко, М. Ф. Дмитрієнко, М. В. Коваль. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2001. – 231 с. – (Історичні зошити)
6. Верменич Я.В. ЛАНДШАФТ, історико-географічне поняття [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с.: іл.. – Режим доступу до ресурсу: http://www.history.org.ua/?termin=Landshaft_ponyattya. (Дата звернення: 1.05.2022)
7. Гадамер Х. Актуальность прекрасного / пер. с нем. – М.: Искусство, 1991. – 156 с.
8. Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / пер. с нем. Б. Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. 189 с.
9. Делез, Ж. Тысяча плато : Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; пер. с фр. и послесл. Я. И. Свирского ; науч. ред. В. Ю. Кузнецов. Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. 732 с.

10. Деррида, Ж. О грамматиологии / пер. с фр. Н. Автономовой. М. : Ad Marginem, 2000. 495 с.
11. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2020. – 153 с.
12. Дженкс, Ч. Язык архитектуры постмодернизма / пер. с англ. А. В. Рябушина, М. В. Уваровой. М. : Стройиздат, 1985. – 14 с.
13. Запрошуємо усіх представників культури, креативних індустрій та туризму взяти участь в опитуванні [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://mkip.gov.ua/news/3730.html> (Дата звернення: 7.04.2021).
14. Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики розглянув низку ініціатив для економічної підтримки культури та креативних індустрій (відео) [Електронний ресурс] / Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rada.gov.ua/print/191802.html> (Дата звернення: 7.04.2021).
15. Кабінет міністрів України. Вектори економічного розвитку 2030 [Електронний ресурс] / Кабінет міністрів України – Режим доступу до ресурсу: https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf?fbclid=IwAR0kI7iEB_VL_6JkhzpDN9CWirk1c5AFWIJfFCHGmZ0o7BQuhLhsj57IRU (Дата звернення: 16.03.2021) – с. 238-246.
16. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Эрнст Кассирер. – Москва: Гардарика, 1998. – 784 с.
17. Кассирер Эрнст. Философия символических форм. Том 1. Язык. / Эрнст Кассирер. – М.; СПб.: Университетская книга, 2002. – 272 с.
18. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс, Перевод с английского, – М.: ГУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.
19. Культура на карантині: комітет ВР передав на реєстрацію пакет законопроектів [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу:

- <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3011307-kultura-na-karantini-komitet-vr-peredav-na-reestraciju-paket-zakonoproektiv.html>. (Дата звернення: 1.05.2022)
20. Лотман, Ю. М. Семиосфера. СПб. : Искусство-СПБ, 2000. 680 с.
21. Нартова-Бочавер С.К. Психология суверенности: десять лет спустя. — М.: Смысл, 2017. — 200 с.
22. Настояща К.В. Практики споживання в фокусі глобальних трансформацій: споживання емоцій замість споживання речей. [Електронний ресурс]. / Катерина Василівна Настояща. – Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Соціологічні науки, 2019 №4 (43). – Режим доступу до ресурсу: <http://apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/900/772> (Дата звернення 15.04.2021)
23. Настояща К.В. Комуникативні практики соціальних мереж як маркери / глобальних культурних трендів. [Електронний ресурс]. / Катерина Василівна Настояща. – Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: світогляд миротворення» (23 березня 2018 року, м. Запоріжжя) / М.А. Лепський (гол. ред.), І.О. Кудінов (наук. ред.), ред. кол. О.А. Безрукова, Т.І. Бутченко, В.О. Скворець, Є.Г. Цокур. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2018. – 120 с. Режим доступу до ресурсу: <http://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/3466/document.pdf> (Дата звернення: 1.05.2022)
24. Петренко Г. Як підтримати креативну економіку. Медіапідсумки 16–22 листопада 2020 року [Електронний ресурс] / Галина Петренко. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://detector.media/infospace/article/182733/2020-11-23-yak-pidtrymaty-kreatyvnu-ekonomiku-mediapidsumky-1622-lystopada-2020-roku/>. (Дата звернення: 1.05.2021)
25. Путівник розумного киянина / під ред. Kyiv Smart City. — К., 2019. — 120 с. : іл. Режим доступу до ресурсу: https://www.kyivsmartcity.com/Kyiv_Smart_Guide.pdf (Дата звернення: 1.05.2022)

26. Резников А. Ландшафтное разнообразие и естественные ландшафты в системе территориального планирования большого города // Ландшафтознание: стан, проблеми, перспективи: Матеріали міжнародної наукової конференції присвяченої 70-річчю заснування кафедри фізичної географії, 60-річчю діяльності Львівської школи ландшафтознавства, 110-річчю з дня народження професора К. І. Геренчука і 80-річчю з дня народження професора Г. П. Міллера (24-27 вересня 2014 р.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 198 с.
27. Рикёр, П. Память, история, забвение / пер. с фр. М. : Изд-во гуманитар. лит., 2004. 209 с.
28. Русяєва А. С. Голуб О. Є. Графіті // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [Електронний ресурс] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Режим доступу до ресурсу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26856 (дата звернення: 02.05.2021)
29. Скокова Л.Г. Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри: монографія. / Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. – 334 с.
30. Скокова Л. Рухливість культурних практик: бар'єри і стимули // Участь у культурі: люди, спільноти, стани / за ред. Н. Костенко. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2018. – С. 180-193.
31. Смирнова Е. Ландшафт в науке и хозяйстве. В кн.: Земля и люди: Популярный географический ежегодник. М., 1976.
32. Среда и культура в условиях общественных трансформаций: Сб. ст. / Г. Бордюгов и др.. РАН, ИН-т этнологии и антропологии.- М., 1995. – 264 с.
33. Тойнби А. Дж. т. II. Генезис цивилизаций. Вызов-и-Ответ. / Арнольд Джозеф Тойнби. Постигание истории. Сборник. / Пер. с англ. Е. Д. Жаркова, М., Рольф, 2001. — 640 с.
34. Трубина, Е. Г. Город в теории : опыты осмысления пространства. / М. : Новое лит. обозрение, 2011. 122 с.

- 35.Тыхеева, Ю. Ц. Человек в городском пространстве (философско-антропологические основания урбанологии): дис. ... д-ра филол. наук. СПб., 2003. 103 с.
- 36.Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Словник української мови. Томи 1-11 (А-ОЯ СНЮВАТИ) [Електронний ресурс] / Український мовно-інформаційний фонд НАН України – Режим доступу до ресурсу: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=216418&page=1452> (Дата звернення: 12.04.2021).
- 37.Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь, 2017. // Режим доступу до ресурсу: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Дата звернення: 1.05.2022)
38. Швецова А. Культурні проєкції національного характеру. "Сучасність", 2000, № 7–8.
- 39.Школа культури сусідства [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/cultsusid/> (Дата звернення: 1.05.2021)
- 40.Штойко П. Ландшафт у соціокультурному сприйнятті // Ландшафтознавство: стан, проблеми, перспективи: Матеріали міжнародної наукової конференції присвяченої 70-річчю заснування кафедри фізичної географії, 60-річчю діяльності Львівської школи ландшафтознавства, 110-річчю з дня народження професора К. І. Геренчука і 80-річчю з дня народження професора Г. П. Міллера (24-27 вересня 2014 р.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 198 с.
- 41.Эко, У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / пер. с ит. В. Г. Резник и А. Г. Погоняйло. СПб. : Симпозиум, 2006. 306 с.
- 42.Abercrombie N. Capital, Labour and the Middle Class. / N. Abercrombie, J. Urry., 1983.
- 43.Albertsen N. 'Towards Post-Fordist Localities? An Essay on the Socio-spatial Restructuring Process in Denmark'. Paper presented at XI World Congress of Sociology, New Delhi, August, 1986.

44. Anderson P. 'Modernity and Revolution', 1984.
45. Ascherson N. "The New Rich Spend, the Old Rich Sulk", 1986.
46. Bossak-Herbst B. Antropolis: współczesny Gdańsk w wymiarze symbolicznym / Barbara Bossak-Herbst. – Warszawa: Trio, 2009. – 290 с.
47. Brenner N. Globalisation as Reterritorialisation: The Rescaling of Urban Governance in the European Union. / Neil Brenner, Urban Studies. 36/3, 1999. – p. 431–451.
48. Campbell Pickford Helen. Psychological Ownership Effects and Applications Mutuality in Business [Электронный ресурс] / H. Campbell Pickford, G. Joy, K. Roll // Briefing Number 2. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://docs.google.com/document/d/1e2G1SVQdNt6-fkLFEVMuNDgoGL5IypYEU4qLPRqkGFI/edit?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).
49. Davey M. Coronavirus crisis unlikely to be over by the end of the year, WHO warns [Электронный ресурс] / Melissa Davey – Режим доступа до ресурсу: <https://www.theguardian.com/world/2021/mar/02/coronavirus-crisis-unlikely-to-be-over-by-the-end-of-the-year-who-warns> (Дата звернення: 2.03.2021).
50. Davis M. 'The Political Economy of Late-Imperial America', 1984.
51. Davis M. 'Urban Renaissance and the Spirit of Postmodernism', 1985.
52. Dawkins, S., Tian, A., Newman, A. and Martin, A. Psychological Ownership: A Review and Research Agenda. Journal of Organizational Behavior [Электронный ресурс] / Sarah Dawkins, Amy Wei Tian, Alexander Newman, Angela Martin – 2015 – Режим доступа до ресурсу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/job.2057> (Дата звернення: 25.04.2021).
53. Derrida J. Writing and Difference. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
54. Derrida J. Dissemination. London: Athlone Press, 1981.
55. Dews P. 'Adorno, Post-Structuralism and the Critique of Identity', 1986.
56. Duncan, N. G. Home ownership and social theory. / Duncan, J. S. Housing and identity: Cross-cultural perspectives. / London: Croom Helm, 1981. – pp. 98–134.

57. Jameson F. *Marxism and Form*. New Jersey: Princeton University Press, 1971.
58. Jameson F. 'Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism', 1984.
59. Harvey D. "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism" / David Harvey, *Human Geography* 71/1: 3–17. – 1989.
60. Lipietz A. 'Towards Global Fordism?', 1982.
61. Lynch K. *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press, 1960.
62. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: a Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press, 1984.
63. Macpherson H. *Landscape's ocular centrism: and beyond?*, 2005.
64. Paris C. 'The Myth of Urban Politics', / C. Paris 1983.
65. P.S. *Ландшафты: оптики городских исследований. Сборник научных трудов* / отв. ред. Н. Милерюс, Б. Коуп – Вильнюс : ЕГУ, 2008. – 474 с.
66. Parsons T. *The Social System* / Talcott Parsons – New York: The Free Press, 1951. – 552 p.
67. PPV Knowledge Networks. *Результати опитування про вплив COVID-19 на креативні і культурні індустрії в Україні [Електронний ресурс]* / PPV Knowledge Networks. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/SARS-CoV-2_Impact_on_Cultural_and_Creative_Industries_in_Ukraine_PPV_2020_UA.pdf (Дата звернення: 10.04.2021).
68. Rochberg-Halton, E. *Cultural signs and urban adaptation: The meaning of cherished household possessions* / Eugene Rochberg-Halton. – (Doctoral dissertation, University of Chicago). *Dissertation Abstracts International*, 40(08), 4754A–4755A, 1979. – 346 p.
69. Soja E. 'Taking Los Angeles Apart: Some Fragments of a Critical Human Geography', / E. Soja, 1986.
70. Soja E., Morales R. and Wolff E. 'Urban Restructuring: an Analysis of Social and Spatial Change in Los Angeles' / E. Soja, 1983.

71. Soja E., Heskin A. and Cenzatti M. Los Angeles through the Kaleidoscope of Urban Restructuring. Graduate School of Architecture and Urban Planning, UCLA, / E. Soja 1985.
72. Thrift N. 'Localities in an International Economy: Introduction to the Workshop'. Paper presented to ESRC Workshop on Localities in an International Economy, Cardiff, September / N. Thrift., 1986.
73. Thrift N. 'An Introduction to the Geography of Class Formation', in N. Thrift and P. Williams Class and Space, pp. 207-253. / N. Thrift., 1987.
74. Triandis H. C. Culture and Social Behavior / Harry Charalambos Triandis. – New York: McGraw-Hill, 1994. – 330 p.
75. Vox Populi Agency. Вивчення інтересів цільових аудиторій Українського культурного фонду: аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Vox Populi Agency, серпень 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://uaculture.org/wp-content/uploads/2020/12/potreby-cza-doslidzhennya-dlya-ukf.pdf> (Дата звернення: 10.04.2021)
76. Williams R. Towards 2000. London: Chatto & Windus. / R. Williams., 1983.